

CERÀMIQUES AFRICANES I MATERIAL D'IMPORTACIÓ BAIX-IMPERIAL DEL JACIMENT DEL CAMP DE LA GRUTA (TORROELLA DE MONTGRÍ, BAIX EMPORDÀ).

PER

JOSEP M.ª NOLLA

CONCEPCIÓ PUERTAS

Com succeeix sovint en aquells indrets on hi ha persones interessades en tots aquells aspectes que conformen la geologia, la geografia, l'ecologia, la història d'un poble i d'una comarca o contrada determinada, on, a causa d'aquesta sana curiositat les dades s'apleguen i les descobertes valuoses no hi manquen, així ha passat a Torroella de Montgrí on, d'ençà de molts anys, les recerques, els passeigs, les excursions programades a recórrer, pam a pam, el terme municipal i àrees afins, han permès al senyor Geli i al senyor Vert, acompanyats i en col.laboració d'altres bons amics, i, després d'ells, una munió de joves captats per aquestes activitats, descobrir una quantitat considerable d'estacions arqueològiques, compreses del Paleolític Inferior a l'època medieval, que han permès consolidar un catàleg completíssim de jaciments arqueològics que fan possible copsar, amb dades concretes a la mà, l'evolució i la dinàmica que el poblament antic ha seguit en aquell territori al llarg de mil.lennis (BADIA, 1977, p. 411-413; VERT-PUIG, 1976). Especialment interessant per a nosaltres resulta l'abundantíssima documentació aplegada referent a l'època romana i períodes immediatament anterior i posterior (NOLLA-CASAS, 1984, p. 147-158).

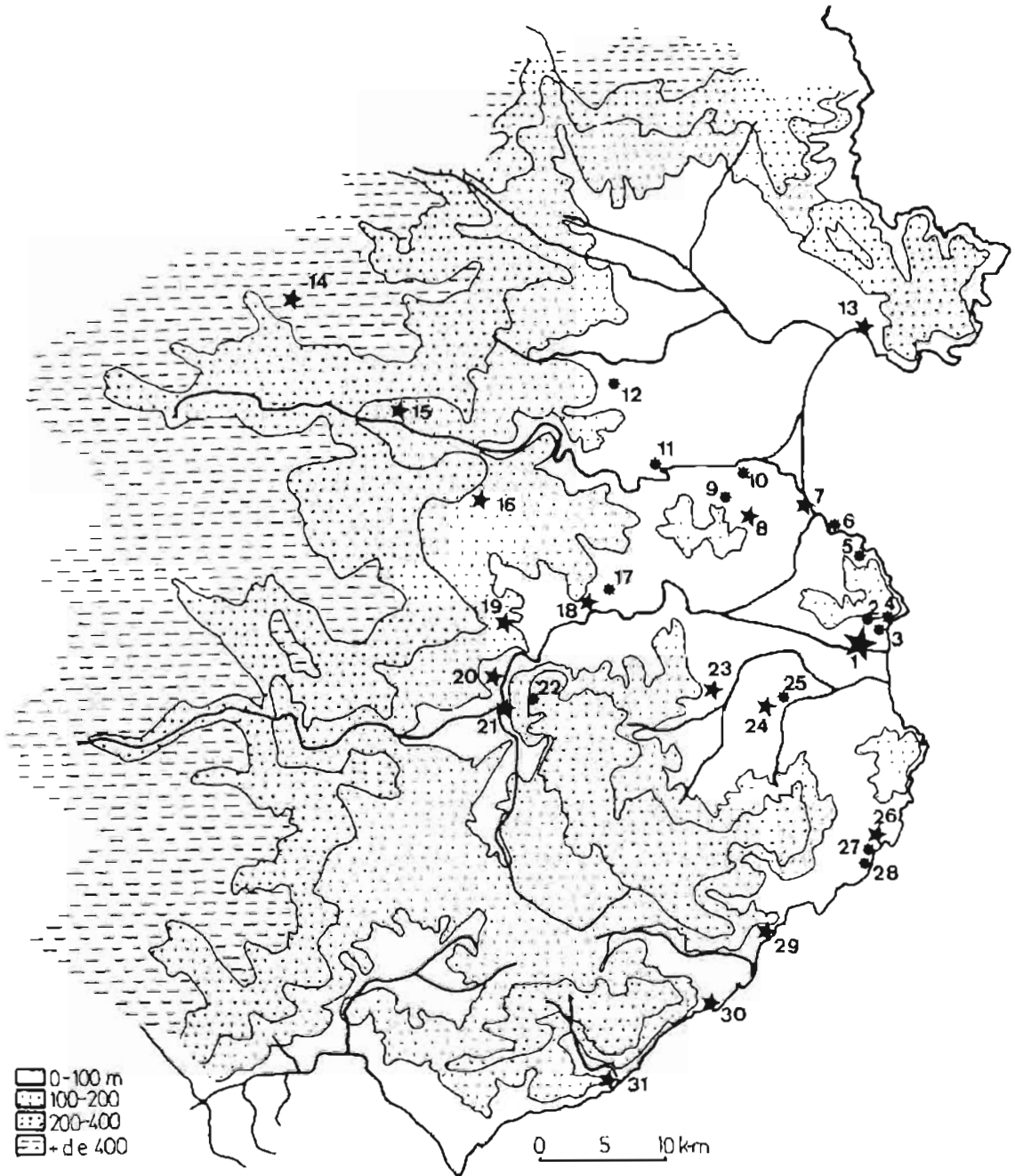

Figura 1.— Mapa del nord-est de Catalunya amb la situació de tots aquells jaciments i estacions als quals fem referència en aquest treball. 1) Camp de la Gruta. 2) Santa Maria. 3) Torre Ponça. 4) L'Estartit. 5) Montgó (Torroella de Montgrí). 6) La Clota. 7) Empúries (l'Escala). 8) Tolegassos. 9) Puig de les Sorres (Viladamat). 10) Camp Miralles (Ventalló). 11) Puig Ferrer (Garrigàs). 12) L'Olivet d'en Recasens (Borrassà). 13) Ciutadella de Roses. 14) Cova 120 (Sales de Llierca). 15) Can Ring o Can Llandrich (Besalú). 16) Vilauba (Camós). 17) La Plana (Viladasens). 18) La Quintana (Cervià de Ter). 19) El Bosquet del Rajoler (Palol de Revardit). 20) Pla de l'Horta (Sarrià de Ter). 21) Girona. 22) La Casa de les Figues (Girona). 23) Puig Rodon (Corçà). 24) Mas de Dalt. 25) Ca n'Aliu (Peratallada). 26) Llafranc. 27) Ses Artigues (Palafrugell). 28) Font Morisca o Cala del Crit (Mont-ras). 29) Pla de Palol (Platja d'Aro). 30) Sant Feliu de Guíxols. 31) Els Ametllers (Tossa de Mar). (Les estrelles indiquen els jaciments amb entitat i objecte de prospeccions intenses o d'excavacions sistemàtiques. Els asteriscs assenyalen les estacions indeterminades que caldrà explorar més sistemàticament per poder saber què són en realitat).

D'entre tots aquests jaciments destaca d'una manera especial, tant per les restes conservades com per la riquesa del material recollit en les múltiples prospeccions, l'estació coneguda amb el nom de *Camp de la Gruta*, topònim que inventà el seu descobridor, senyor Geli, i que feia referència a una gran cisterna, sencera, coberta amb una volta i perfectament ben conservada i que constituïa, per la seva monumentalitat, l'element més espectacular del jaciment, i que fou destruïda a consciència, segons sembla, l'any 1971 (BADIA, 1977, p. 412).

El *Camp de la Gruta* se situa a llevant de la vila reial, ben a la vora de la carretera que va en direcció a l'Estartit (fig. 1).

Des del seu descobriment, ja fa uns quants anys, la zona a causa de l'espectacularitat de les troballes i de les restes monumentals, ha estat objecte de visites sistemàtiques tant per part dels erudits torroellencs com per membres de l'antic Servei Tècnic d'Investigacions Arqueològiques de la Diputació de Girona —actualment Centre d'Investigacions Arqueològiques— i concretament de l'anterior director, Miquel Oliva que s'interessà i visità repetidament aquesta zona, visites que han permès aplegar una col·lecció important de material arqueològic. Avui, una part significativa, però quantitativament menor, es troba dipositada al Museu Arqueològic de Girona, i la resta, les col·leccions més importants, al Museu de Torroella de Montgrí.

CARACTERÍSTIQUES DEL JACIMENT. CRONOLOGIA I OBJECTIUS D'AQUEST ESTUDI.

No havent-hi hagut mai excavacions metòdiques és ben difícil fer-se una idea precisa de l'estació del *Camp de la Gruta*; només és possible intentar una aproximació a través de les prospeccions efectuades al llarg dels anys, de la situació concreta, de l'enorme extensió on es recull material arqueològic, d'algunes restes monumentals, evidències d'estructures, la gran cisterna que donà nom al lloc, etc, i de l'amplitud cronològica dels *instrumenta domestica* recuperats. Partint d'aquestes dades, la nostra opinió és que ens trobem davant d'una *villa*, un gran establiment agrícola situat a migdia del massís del Montgrí, a tocar el mar i ben a la vora d'on devia desembocar un dels braços del riu Tèr; zona ben regada, protegida de la tramuntana, situada excepcionalment sobre l'antic camí d'Empúries (CASAS-SANMARTÍ, 1980, p. 59-63; NOLLA-CASAS, 1984, p. 63-64), no gaire lluny d'aquesta ciutat, important mercat durant una etapa concreta de la seva història (AQUILUÈ-MAR-NOLLA-RUIZ DE ARBULO-SANMARTÍ, 1984, p. 135-147; RUIZ DE ARBULO, 1986; NO-

LLA, 1987 A, p. 291-297) i centre de gran importància durant tota l'època romana i l'Antiguitat Tardana.

L'aproximació a la cronologia del jaciment només podem fer-la a partir del material recuperat en les contínues prospeccions efectuades que, com ja s'ha dit, es troba dipositat majoritàriament al Museu de Torroella de Montgrí i, en una petita part, ben interessant però, als magatzems del Museu Arqueològic de Girona. A partir d'aquestes bases és sempre arriscat i hipotètic fixar amb seguretat i presició la faixa d'extensió cronològica però, sovint, el material recuperat en una prospecció de superfície intensa sol reflectir, amb un marge mínim d'error, l'ocupació d'un hàbitat determinat. En aquests casos, com més material arqueològic tenim a la nostra disposició més fiable serà l'evidència. Aquest és el cas del *Camp de la Gruta*, amb una important quantitat d'objectes a la nostra disposició, bàsicament terrissa però també peces metàl·liques: bronze, ferro, plom i alguna moneda. A partir d'aquí podem intentar fixar l'abandó, amb uns marges d'errors que no pensem que puguin ser massa grans però que, de totes maneres, només una sèrie de campanyes d'excavació, podrien arribar a precisar.

Havent tingut l'ocasió d'estudiar la globalitat del material arqueològic recuperat en les prospeccions d'aquest jaciment, juntament amb Josep Casas, vàrem traçar una sintètica visió de la seva història des de la seva fundació baix-republicana —ceràmiques campanianes, A tardana i B, àmfores itàliques Dressel 1, ceràmiques emporitanes, ceràmiques ibèriques pintades, parets fines i fins i tot un as d'*Untikesken*— amb una intensa presència de material ceràmic d'època d'August (ceràmiques sigil.lates aretines), del període de la dinastia Júlio-Clàudia i Flàvia (sigil.lates sud-gàl.liques), amb un conjunt important de material nord-africà i una continuïtat ben palesa de l'ocupació, almenys fins al segle VI (NOLLA-CASAS, 1984, p. 153-157, làm. L a LII). Un jaciment, doncs, de gran interès en una zona vital i gens coneguda en profunditat, amb una llarga vida que semblava començar en els inicis del *Gran Canvi* i que sense cap hiatus evident s'escolava fins a la Baixa Antiguitat en un moment incert que inicialment podia situar-se vers el segle VI d.C., tal com semblava passar en altres *villae* d'aquest territori que amb un possible o segur origen baix-republicà continuava la seva existència fins al Baix Imperi o més enllà (NOLLA-CASAS, 1984, p. 27-29, làm. V).

En aquest estudi donarem a conèixer el material ceràmic nord-africà, molt nombrós i ben significatiu, de cara a comparar-lo amb el recuperat en altres estacions d'aquesta àrea i zones properes, i també altres terrisses tardanes d'importació (*Late Roman C*, ceràmiques estampades baix-

imperials) que poden ajudar-nos a precisar més la importància del jaciment i la seva franja d'ocupació. És també el nostre objectiu, a partir de la publicació d'aquest material i d'altres sèries que l'hauran de seguir, difondre les troballes efectuades al *Camp de la Gruta* i acreditar-la entre les principals *villae* romanes del nord-est de Catalunya.

LES CERÀMIQUES AFRICANES

En primer lloc començarem per analitzar les ceràmiques africanes, les de taula primerament, i a continuació les de cuina, abundantíssimes i que, en constituir prototips molt funcionals i de gran èxit, pràcticament no evolucionaren al llarg dels anys i, per tant, no ens ajuden massa a l'hora de datar-les amb precisió.

Entre les ceràmiques fines iniciarem l'estudi amb la ceràmica africana de tipus A, la més antiga de les produccions que aconseguiran imposar-se en els mercats internacionals, passant després a l'africana C i finalment a la D. En cada cas donarem una breu descripció de cada un dels tipus i l'estudi el realitzarem globalment per formes donant, sempre que sigui possible, les principals dimensions del recipient i les principals peculiaritats; només en casos molt concrets farem referència a les característiques morfològiques de la ceràmica, sempre que siguin d'interès.

TERRA SIGILLATA AFRICANA A

Coneguda també amb el nom de *Terra sigillata clara A*, segons la definició feta per N. Lamboglia (LAMBOGLIA, 1958, p. 257-262), és la primera gran producció nord-africana de ceràmica de taula amb èxit en els mercats mediterranis. Els centres de producció se situen a l'actual Tunísia septentrional en els entorns i en el rerapaís immediat de Cartago.

És una ceràmica de qualitat amb una argila molt rugosa, dura i compacta, granelluda, i presència visible de desengreixant a base de petits puntets marronosos, vermells, brillants. Recobreix les parets exteriors, un vernís de color taronjós brillant, espès, molt ben repartit i adherit, amb unes peculiars bombolletes que li donen l'aspecte de «pell de gallina». La primera producció, anomenada A1⁽¹⁾ o A antiga, de gran qualitat, sovint amb decoració a «la barbotina» o a rodeta que en el repertori de formes sol imitar els productes sortits dels tallers del sud de les Gàl·lies, comença a fer-se notar durant el principat de Domicià per arribar abastament durant tota la primera meitat del segle II d. C. A partir d'aquestes dates la producció s'estandarditza, la decoració desapareix,

(1) A1, A2, A3... = A₁, A₂, A₃... en tot el text.

els vernissos menys brillants, més opacs, i de colors més foscs, substitueixen els de la primera fase donant pas a l'anomenada producció A 1/2 o intermitja i ja, de seguida, a les darreries d'aquest segle, a la producció tardana A2. En aquests moments, el repertori de formes evoluciona cap a nous camins amb creacions pròpies. El final d'aquesta producció ha de situar-se dins de la segona meitat del segle III d.C. (ATLANTE, 1981, p. 11-18).

Forma LAMBOGLIA 5/ HAYES 4 A.

1— (fig. 2, 1). Petit fragment d'un plat de parets obertes que adapta la forma Dragendorff 18 de la T.S. Sud-gàl.lica. Argila i vernís A1. Interessant troballa pel fet de tractar-se d'una de les primeres produïdes en els tallers nord-africans i que sol ser rara en els jaciments de la Mediterrània occidental. Hayes la data a les darreries del segle I, principis del II d.C. (HAYES, 1972, p. 26-29; ATLANTE, 1981, p. 23). No coneixem altres troballes d'aquesta forma en jaciments propers.

Forma LAMBOGLIA 4/36 / HAYES 3 B.

Aquesta forma copia la creació flàvia feta pels terrissers de La Graufesenque (forma Dragendorff 36 de la T. S. Sud-gàl.lica). Es tracta d'un plat amb el llavi ben marcat i caigut vers l'exterior decorat a «la barbotina» amb fulles d'aigua i branquillons. El servei comprèn una copeta de dimensions més reduïdes (forma Dragendorff 35) (VERNHET, 1976, p. 13-27).

La cronologia d'aquest plat, en ceràmica africana, se situa de finals del segle I a mitjans del segle II d. C. (HAYES, 1972, p. 21-25; ATLANTE, 1981, p. 24-25; AQUILUÉ, 1987, p. 118-120).

2— (fig. 2, 2). Diàmetre de la vora: 19'6 cms A1. Decoració a «la barbotina».

3— (fig. 2, 3). Diàmetre de la vora: 15'8 cms A1. Decoració a «la barbotina».

4— (fig. 2, 4). Diàmetre de la vora: 12'4 cms A1. Decoració a «la barbotina».

5— (fig. 2, 5). Diàmetre de la vora: 11'5 cms A1. Decoració a «la barbotina».

6— (fig. 2, 10). Diàmetre de la vora: 14'4 cms A1. Decoració a «la barbotina».

7— (fig. 2, 7). Diàmetre indeterminat. A1. Decoració a «la barbotina».

8— (fig. 2, 8). Diàmetre indeterminat. A1. Decoració a «la barbotina».

Ben representada en els jaciments coneguts pròxims al *Camp de la Gruta*, a Empúries, per exemple (NIETO, 1983, p. 34-51), a l'edifici ro-

mà de la Ciutadella de Roses (Alt Empordà) (NOLLA, 1984, p. 434), a *Ses Artigues*, (Palafrugell, Baix Empordà) (NOLLA-CASAS, 1984, p. 136-137, làm. XLIV, 5), a Llafranc (Palafrugell, Baix Empordà), (NOLLA-CANES-ROCAS, 1982, p. 162, fig. 7, 2), al *Bosquet del Rajoler* (Palol de Revardit, Gironès) (NOLLA-CASAS, 1984, p. 191, làm. LXVII, 6).

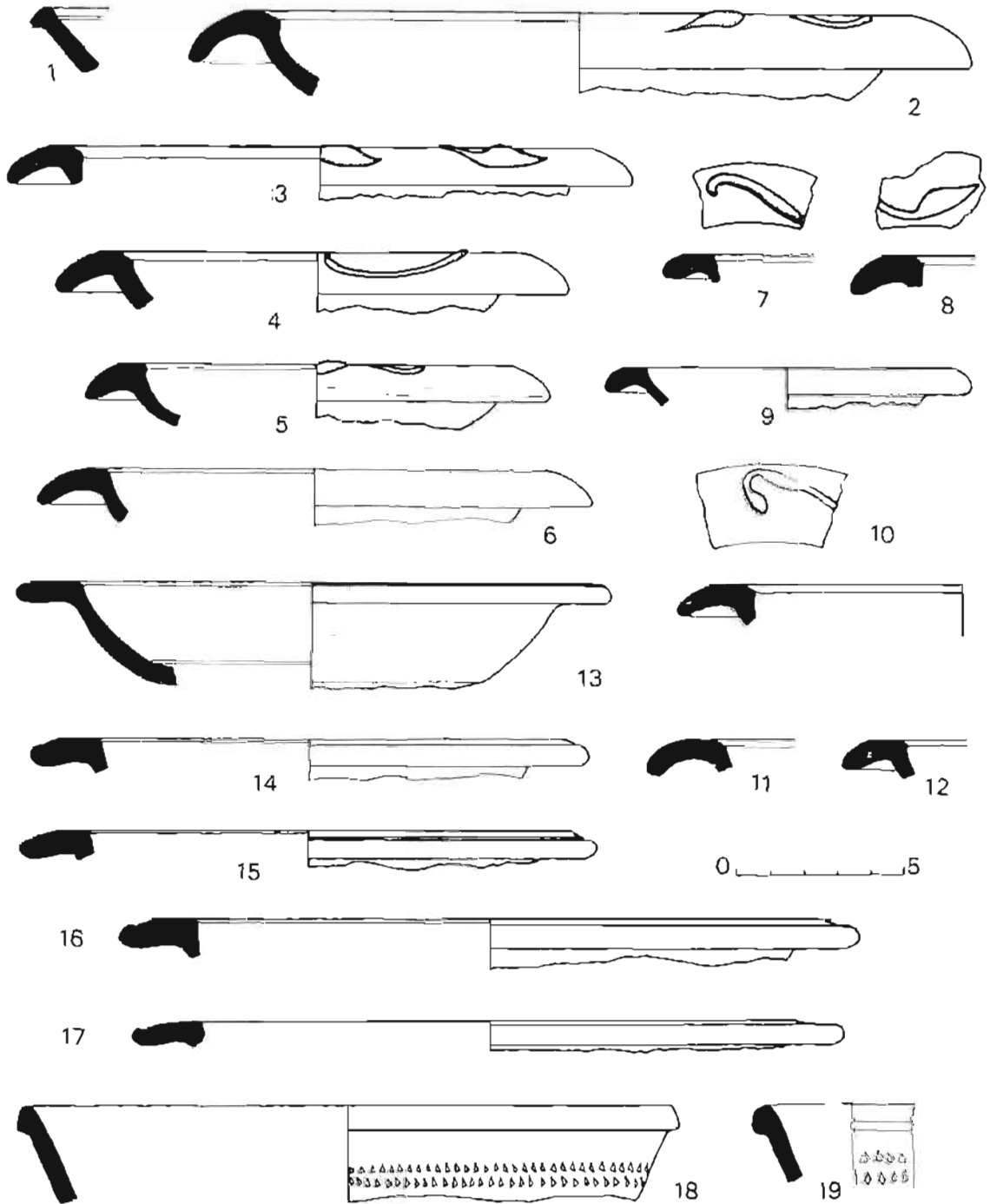

Figura 2.— Camp de la Gruta. T. S. Africana A.

Forma HAYES 3C.

El plat tardà de la forma 3, sense cap tipus de decoració i amb vernissos típicament A2. Hom la data a partir de mitjan segle II d.C. (LAMBOGLIA, 1958, p. 267; HAYES, 1972, p. 23-25). En total quatre fragments del *Camp de la Gruta*; s'hi poden assimilar:

9— (fig. 2, 6). Diàmetre de la vora: 13'6 cms A2

10— (fig. 2, 9). Diàmetre de la vora: 9'7 cms A2

11— (fig. 2, 11). Diàmetre indeterminat. A2

12— (fig. 2, 12). Diàmetre indeterminat. A2

La detectem a Empúries (NIETO, 1983, p. 34-51), en diferents llocs, si bé no sembla que sigui tan abundosa com les variants ben decorades, a la villa dels *Tolegassos*, (Viladamat, Alt Empordà) ben a la vora del *Camp de la Gruta* (NOLLA-CASAS, 1984, p. 111-113, lám. XXXIV, 16), *Puig Rodon* (Corçà, Baix Empordà) (CASAS, 1986, pàg. 31, fig. 10,1) i *Mas de Dalt* de Canapost (Peratallada, Baix Empordà) (NOLLA, 1987 C, p. 24, fig. 9).

Forma LAMBOGLIA 23 / HAYES 6 B.

Plat/bol de llavi ben marcat, horitzontal, i carena diferenciada. Datat per Lamboglia (LAMBOGLIA, 1958, p. 291-292) i per Hayes (HAYES, 1972, p. 29-31) dins de la segona meitat del segle II d.C. sembla que hi ha indicis a favor d'una cronologia més antiga (AQUILUÉ, 1987, p. 122). En relació a aquesta qüestió, recordem que els tres fragments assimilables a aquesta forma procedents del *Camp de la Gruta*, presenten característiques de la ceràmica A antiga.

13— (fig. 2, 13). Diàmetre de la vora: 16'5 cms A1.

14— (fig. 2, 16). Diàmetre de la vora: 19'3 cms A1/A2.

15— (fig. 2, 17). Diàmetre de la vora: 17'8 cms A1.

La documentem també a Empúries (NIETO, 1983, p. 34-51), a la Ciutadella de Roses (MARTÍN-NIETO-NOLLA, 1979, p. 155-157), a Llafranc (NOLLA-CANES-ROCAS, 1982, p. 162, fig. 7, 5), *Puig Rodon* (CASAS, 1986, p. 24, 31 i 43; fig 5, 3, fig. 10, 2 i fig. 30, 11), *Vilauba*, (Camós, Gironès) (NOLLA-TARRÚS-CHINCHILLA, 1980-84, p. 63 i 81, fig. 5, 30 i fig. 12, 74).

Forma HAYES 6 C.

Variant de la forma anteriorment esmentada. Les dimensions d'aquest plat/bol són sempre menors i les característiques morfològiques són pròpies de la producció més tardana, A1/A2 o clarament A2.

16— (fig. 2, 14). Diàmetre de la vora: 14'5 cms A2.

17— (fig. 2, 15). Diàmetre de la vora: 14'8 cms A2.

Present a Empúries, a la ciutat romana i a la *Neàpolis* (NIETO, 1983, p. 34-51), i a Llafranc (NOLLA-CANES-ROCAS, 1982, p. 162, fig. 7, 6 a 8).

Forma LAMBOGLIA 7 b / HAYES 7 B.

Bol hemisfèric de llavi triangular, amb una delicada decoració feta a rodeta a la paret externa del recipient. Diferencia una variant de l'altra (7 A i 7 B) la presència o absència d'un alcanalat a la paret interna del bol. La variant B té una cronologia de la primera meitat del segle II d.C. (LAMBOGLIA, 1958, p. 270-271; HAYES, 1972, p. 31-33; ATLANTE, 1981, p. 25-26).

18— (fig. 2, 18). Diàmetre de la vora: 19 cms A1. La decoració feta a rodeta, consisteix, fins allí on és visible, en una doble banda de grans incisions triangulars.

19— (fig. 2, 19). Diàmetre indeterminat. A2. Decoració a rodeta. Doble banda horitzontal de grans incisions romboïdals.

Aquest bol el trobem també a Empúries (LAMBOGLIA, 1958, p. 270-271; NIETO, 1983, p. 34-51) i a *Gerunda*, concretament en el farcit de la torre romana a l'oest de la porta nord de la ciutat (NOLLA-NIETO, 1979, p. 270, fig. 2 i p. 272-273, fig 3, 4), i a L'Estartit (Torroella de Montgrí, Baix Empordà) (NOLLA-CASAS, 1984, p. 151).

Forma LAMBOGLIA 2 a / HAYES 9 A.

Juntament amb la variant Hayes 9 B, és una de les formes més abundoses d'aquesta producció al llarg de tot el segle II d.C. Es tracta d'un bol hemisfèric, amb el llavi pràcticament sense diferenciar però ben marcat per un doble alcanalat horitzontal. En aquesta variant, més antiga, l'espai que queda entre els dos solcs presenta una decoració feta a rodeta, més o menys delicada. Aquest bol es data dins de la primera meitat del segle segon i, potser, una mica més enllà (LAMBOGLIA, 1958, p. 263-264; HAYES, 1972, p. 35-37; ATLANTE, 1981, p. 27).

20— (fig. 3, 1). Diàmetre de la vora: 24'8 cms A1. Decoració a rodeta. Incisions horitzontals paral·leles molt simples alternant amb una banda de grans incisions triangulars.

21— (fig. 3, 2). Diàmetre de la vora: 31'3 cms A1. Decoració a base de bandes paral·leles d'incisions lanceolades, més o menys grans, alternant amb una faixa de grans incisions triangulars.

22— (fig.3, 3). Diàmetre de la vora: 17'2 cms A1. Decoració consistent en una triple banda horitzontal d'incisions triangulars, grans, petites i mitjanes. Interessa assenyalar d'aquest fragment, el solc paral·lel a la vora que presenta en la paret interna.

23— (fig.3, 4). Diàmetre de la vora: 15'3 cms A1. Decoració: banda de grans incisions romboïdals.

24— (fig. 3, 5). Diàmetre de la vora: 15 cms A1. Decoració: faixa d'incisions triangulars molt allargassades.

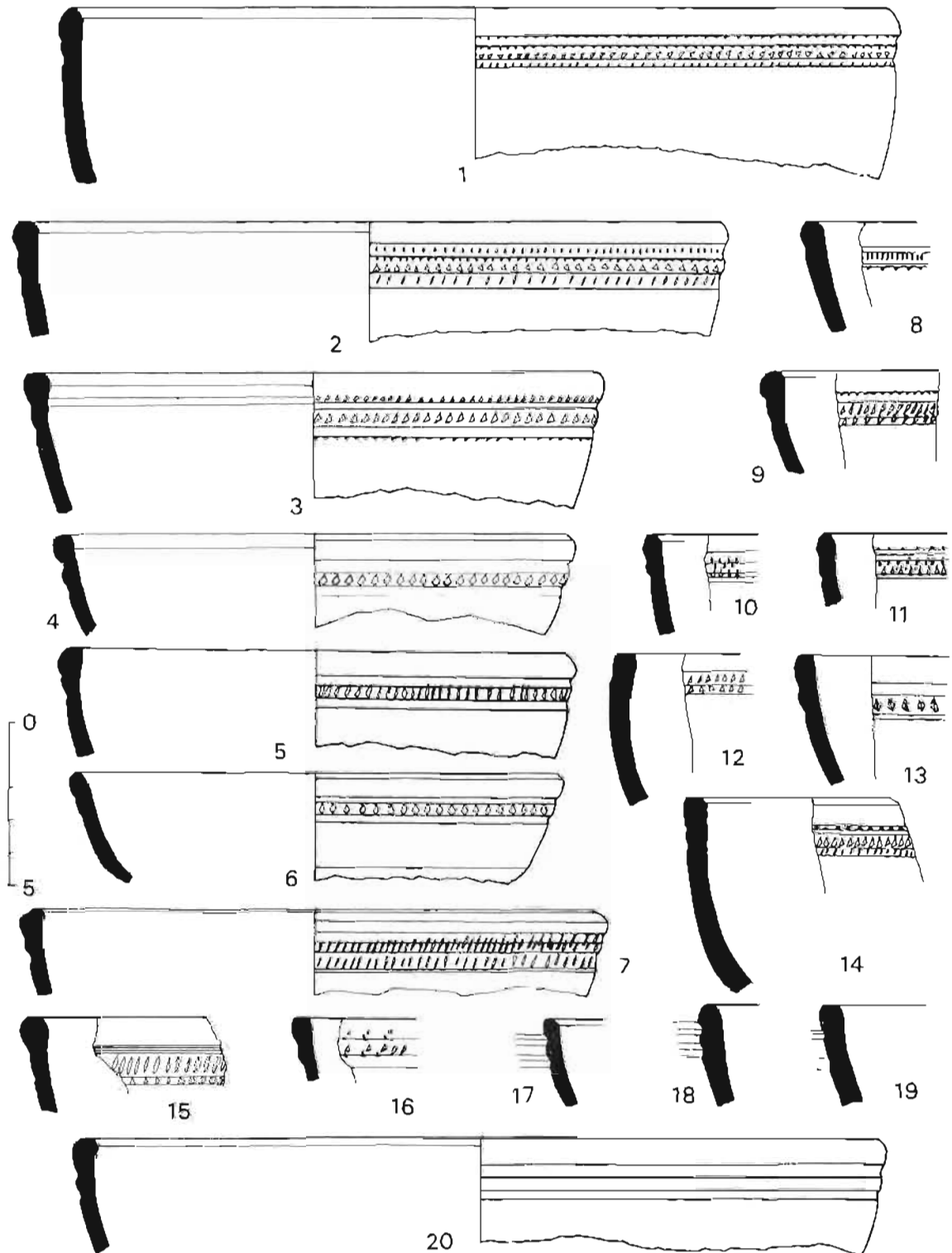

Figura 3.— Camp de la Gruta. T. S. Africana A.

- 25— (fig. 3, 6). Diàmetre de la vora: 14'6 cms A1. Decoració: faixa única de grans incisions romboïdals.
- 26— (fig. 3, 7). Diàmetre de la vora: 17 cms A1. Decoració: doble faixa d'incisions lanceolades / triangulars.
- 27— (fig. 3, 8). Diàmetre indeterminat. A1. Decoració: doble línia d'incisions paral·leles, petites, lanceolades i triangulars.
- 28— (fig. 3, 9). Diàmetre indeterminat. A1. Triple banda paral·lela d'incisions triangulars, molt petites i romboïdals, més grans.
- 29— (fig. 3, 10). Diàmetre indeterminat. A1. Decoració: bandes paral·leles de delicades incisions triangulars i lanceolades.
- 30— (fig. 3, 11). Diàmetre indeterminat. A1. Decoració: bandes superposades d'incisions triangulars, lanceolades i romboïdals, més grans.
- 31— (fig. 3, 12). Diàmetre indeterminat. A1. Decoració: Doble banda d'incisions triangulars grans.
- 32— (fig. 3, 13). Diàmetre indeterminat. A1. Decoració: banda única a base d'unes grans i profundes incisions romboïdals.
- 33— (fig. 3, 14). Diàmetre indeterminat. A1. Decoració: triple banda superposada d'incisions romboïdals, molt petites, triangulars, grans, i lanceolades, de dimensions, i romboïdals.
- 34— (fig. 3, 15). Diàmetre indeterminat. A1. Decoració: doble banda d'incisions, lanceolades, de grans dimensions i romboïdals.
- 35— (fig. 3, 16). Diàmetre indeterminat. A1. Decoració: línies horitzontals d'incisions lanceolades i triangulars.

Una de les formes més freqüents. La trobem a Empúries (NIETO, 1983, p. 34-51; AQUILUÉ-MAR-NOLLA-RUIZ DE ARBULO-SANMARTÍ, 1984, fig. 96, 1), a Roses (MARTÍN-NIETO-NOLLA, 1979, p. 230-231, VR 04-2; NOLLA, 1984, p. 434), a *Vilauba* (JONES-KEAY-NOLLA-TARRÚS, 1982, p. 272), a la vil·la dels *Tolegassos* (NOLLA-CASAS, 1984, p. 111-113, lám. XXXIII, 14 i XXXIV, 13), *Bosquet del Rajoler* (NOLLA-CASAS, 1984, p. 191, lám. LXVII, 1 i 2), a *Ca n'Aliu* (Peratallada, Baix Empordà) (RIO/MIRANDA-DE LA PINTA, 1978, s. p., lám. 3, fig. 2, 16), a *Mas de Dalt* (NOLLA, 1987 C, p. 25-26, figs. 6, 12), potser a *Puig Rodon* (CASAS, 1986, p.43) i també *Llafranc* (NOLLA-CANES-ROCAS, 1982, p. 162, fig. 7, 10 a 12).

Forma LAMBOGLIA 2 b / HAYES 9 B.

La gran diferència amb la variant Hayes 9 A és la manca de decoració i el fet d'estar realitzada amb acabats més tardans A1/A2 i A2. És característica de la segona meitat del segle II d.C. i manca del tot en contextos clars de la primera meitat del segle següent (HAYES, 1972, p. 35-37).

- 36— (fig. 3, 20). Diàmetre de la vora: 24'2 cms A1/A2.

37— (fig. 3, 17). Diàmetre indeterminat. A2.

38— (fig. 3, 18). Diàmetre indeterminat. A2.

39— (fig. 3, 19). Diàmetre indeterminat. A2.

Present a Empúries, *Neàpolis* (NIETO, 1983, p. 48) i ciutat romana (NIETO, 1983, p. 34-51), *Gerunda* (NOLLA-NIETO, 1979), *Puig Rodon* (CASAS, 1986, p. 57, fig. 29, 1), *Vilauba* (NOLLA-TARRÚS-CHINCHILLA, 1980-84, p. 85, fig. 14, 89), *Llafranc* (NOLLA-CASAS, 1984, p. 133-137, làm. XLIII, 25), *Mas de Dalt* (NOLLA, 1987 C, p. 26, fig. 6, 13-14), el *Bosquet del Rajoler* (NOLLA-CASAS, 1984, p. 191, làm. LXVII, 8).

Forma LAMBOGLIA 1 a / HAYES 8 A.

Bol de parets obertes i carenat, amb un llavi engruixit exteriorment i ben marcat, decorat a rodeta, que deriva ben probablement de la forma Dragendorff 29 de la T. S. Sud-gàl·lica. Internament el llavi presenta dos acanalats paral·lels. S'ha de datar a partir de la darrera dècada del segle I i al llarg de tota la primera meitat de la centúria següent (HAYES, 1972, p. 33-35; ATLANTE, 1981, p. 26-27). És, juntament amb la forma Hayes 9, una de les més abundoses d'aquesta producció cosa que també podem palesar al *Camp de la Gruta*.

40— (fig. 4, 1). Diàmetre de la vora 22'2 cms A1. Decoració: faixes superposades de delicades incisions triangulars i romboïdals de dimensions considerables.

41— (fig. 4, 2). Diàmetre de la vora: 17'5 cms A1. Decoració: doble línia d'incisions lanceolades.

42— (fig. 4, 3). Diàmetre de la vora: 17'4 cms A1. Decoració: línia d'incisions triangulars grans i molt fines.

43— (fig. 4, 4). Diàmetre de la vora: 19'1 cms A1. Decoració: doble línia d'incisions lanceolades, petites, i triangulars, més grans.

44— (fig. 4, 5). Diàmetre indeterminat. A1. Decoració: triple banda d'incisions lanceolades i triangulars molt delicades.

45— (fig. 4, 6). Diàmetre indeterminat. A1. Decoració: doble línia horitzontal de petites incisions triangulars i romboïdals, grans.

46— (fig. 4, 7). Diàmetre indeterminat. A1. Decoració: línia única de grans incisions romboïdals.

47— (fig. 4, 8). Diàmetre indeterminat. A1. Decoració: doble banda d'incisions lanceolades grans i petites.

48— (fig. 4, 9). Diàmetre indeterminat. A1. Decoració: Triple faixa d'incisions triangulars grans i delicades.

49— (fig. 4, 10). Diàmetre indeterminat. A1. Decoració: doble banda de grans incisions romboïdals i lanceolades.

50— (fig. 4, 11). Diàmetre indeterminat. A1. Decoració: bandes d'incisions triangulars, romboïdals i lanceolades.

51— (fig. 4, 12). Diàmetre indeterminat. A1. Decoració: doble línia de notables incisions triangulars.

52— (fig. 4, 13). Diàmetre indeterminat. A1. Decoració: doble línia de fines incisions triangulars.

53— (fig. 4, 14). Diàmetre indeterminat. A1. Decoració: Doble línia d'incisions lanceolables minúscules.

54— (fig. 4, 15). Diàmetre indeterminat. A1. Decoració: doble línia d'incisions triangulars.

55— (fig. 4, 16). Diàmetre indeterminat. A1. Decoració: bandes superposades d'incisions triangulars i lanceolades molt petites.

Assenyalem-ne la presència a la *Neàpolis* emporitana (NIETO, 1983, p. 48), a la ciutat romana (NIETO, 1983, P. 34-51), a Roses (NOLLA, 1984, p. 434), a *Puig Rodon* (CASAS, 1986, p. 50, fig. 21, 2) i a Llafranc (TRIAS, 1966, p. 110, fig. 9,4; NOLLA-CANES-ROCAS, 1982, p. 162, fig. 7, 4).

Forma HAYES 8 B.

La diferència amb la variant 8 A es troba en la manca de decoració i en els acabats típics de la producció A1/A2 i A2, més tardana. Cronològicament s'ha de situar al llarg de la segona meitat del segle segon (HAYES, 1972, p. 33-35). Entre el material aplegat del *Camp de la Gruta*, la seva incidència és molt menor en relació al bol més antic.

56— (fig. 4, 17). Diàmetre indeterminat. A1/A2.

57— (fig. 4, 18). Diàmetre indeterminat. A2.

58— (fig. 4, 19). Diàmetre indeterminat. A2.

59— (fig. 4, 20). Diàmetre indeterminat. A2.

La trobem també a Empúries (NIETO, 1983, p. 34-51), *Gerunda* (NOLLA-NIETO, 1979, p. 270, fig. 2 i p. 272-275, fig. 4, 1), *Puig Rodon* (CASAS, 1986, p. 50, fig. 21, 1), *Tolegassos* (NOLLA-CASAS, 1984, p. 111-113, lám. XXXIV, 15).

Forma HAYES 14 B.

Bol hemisfèric amb una carena baixa, força suau, i llavi quasi inexistent, arrodonit. Es tracta d'una producció tardana pròpia de la segona meitat del segle II i primers moments del segle següent (HAYES, 1972, p. 39-41; ATLANTE, 1981, p. 33).

59— (fig. 4, 21). Diàmetre de la vora: 16'7 cms.

Assenyalem-ne la presència a Empúries, concretament a la *Neàpolis* (NIETO, 1983, p. 48), *Gerunda* (NOLLA, 1979, A, p. 106, fig. 6, 27),

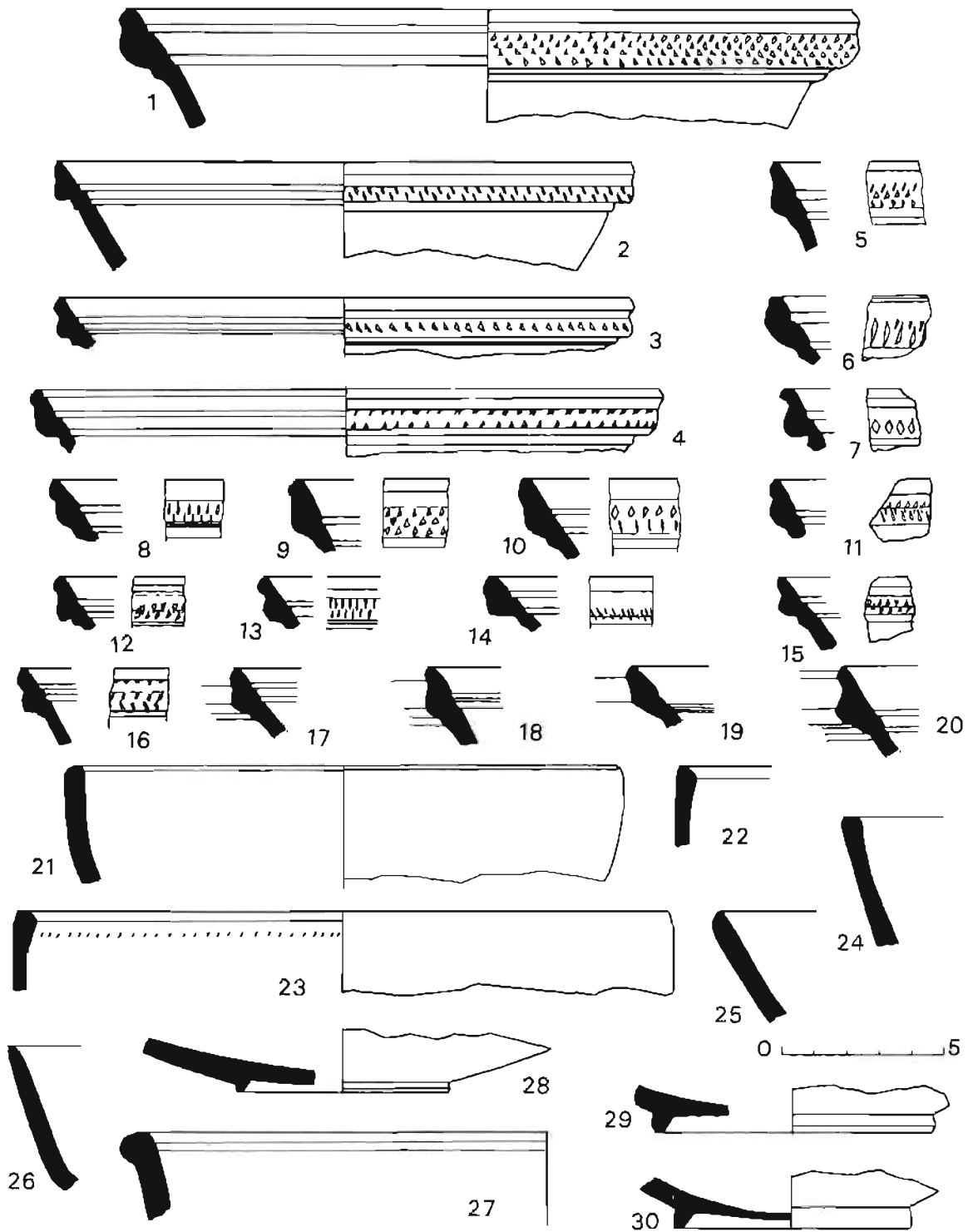

Figura 4.— Camp de la Gruta. T. S. Africana A.

Vilauba (JONES-KEAY-NOLLA-TARRÚS, 1982, p. 272) *La Quintana*, a Cervià de Ter, Gironès) (NOLLA-CASAS, 1984, p. 169-172, lám. LVIII, 4), *Puig Rodon* (CASAS, 1986, p. 31, fig. 10, 5; p. 47, fig. 19, 4 i 7; p. 50, fig. 21, 6 i 7 i pàg. 57).

Forma LAMBOGLIA 3 b1.

Semblant a la forma anterior, la carena baixa, però, és més marcada i amb la vora entrant cap a l'interior. El llavi, bisellat, només és identificable internament. Sempre amb acabats tardans, aquesta forma s'ha de datar molt a les darreries del segle II i al llarg de la primera meitat del segle següent (LAMBOGLIA, 1958, p. 265-266; HAYES, 1972, p. 41; ATLANTE, 1981, p. 33).

60— (fig. 4, 23). Diàmetre de la vora: 19'9 cms A2. Hem de destacar, en relació a aquest fragment, la presència d'una senzilla decoració feta a rodeta a base d'unes delicades i minúscules incisions lanceolades just sota mateix del llavi, a la paret interna del recipient. És el primer exemplar d'aquesta forma amb aquestes característiques.

61— (fig. 4, 22). Diàmetre indeterminat. A2.

La trobem també a Empúries (NIETO, 1983, p. 34-51; NOLLA-AQUILUÉ, 1984, p. 52, fig. 2, 1), Roses (MARTÍN-NIETO-NOLLA, 1979, p. 231, VR 04-3), *Gerunda* (NOLLA-NIETO, 1979, p. 270, fig. 2, i p. 273, fig. 5, 1), *Vilauba* (ROURE-CASTANYER-NOLLA-KEAY-TARRÚS, en premsa), *Ca n'Aliu* (RIO/ MIRANDA- DE LA PINTA, 1978, s. p., lám. 3 fig. 2), *Mas de Dalt* (NOLLA, 1987 C, p. 68, fig. 6, 15), a la villa del *Pla de l'Horta* a Sarrià de Dalt (Gironès) (NOLLA, 1982-1983, p. 115-117, fig. 2, 1), *Vilauba* (NOLLA-TARRÚS-CHINCHILLA, 1980-84, p. 79, fig. 80, 69), *Puig Rodon* (CASAS, 1986, p. 31, fig. 10, 6; p. 42, fig. 17, 5; p. 47, fig. 19, 5; p. 57, fig. 29, 2).

Forma LAMBOGLIA 3 a / HAYES 14 A.

Bol de carena suau, parets lleugerament obertes i sense llavi diferenciable. Sempre amb acabat A2, aquesta forma que comencem a detectar en el segon terç del segle arriba fins a principis del tercer (HAYES, 1972, p. 39-41).

62— (fig. 4, 24). Diàmetre indeterminat. A2.

La documentem també a Empúries (NIETO, 1983, p. 34-51), a *Gerunda* (NOLLA-NIETO, 1979, p. 270, fig. 2 i p. 272), *La Quintana* (NOLLA-CASAS, 1984, p. 169-172, lám. LVIII, 4), *Puig Rodon* (CASAS, 1986, p. 47, fig. 19, 6), i a la villa dels *Ametllers* (Tossa de Mar, La Selva) (BATISTA-LÓPEZ-ZUCCHITELLO, 1980, p. 11, lám. III, 8).

Forma HAYES 31.

Gran plat de parets altes i obertes vers l'exterior i més aviat rar. Sempre en A2. S'ha de datar al llarg de la primera meitat del segle tercer (HAYES, 1972, p. 52-53; ATLANTE, 1981, p. 35-36).

63— (fig. 4, 25). Diàmetre indeterminat. A2.

64— (fig. 4, 26). Diàmetre indeterminat. A2

La coneixem, també, a *Gerunda* (NOLLA-NIETO, 1979, p. 270, fig. 2 i p. 273, fig. 5,2), a *Roses* (MARTÍN-NIETO-NOLLA, 1979, p. 233, VR 04-7), a *Vilauba* (NOLLA-TARRÚS-CHINCHILLA, 1980-84, p. 64, fig. 6, 39), a *Mas de Dalt* (NOLLA, 1987 C) i possiblement a *Pla de Palol o Platja Artigues* (Castell d'Aro, Baix Empordà) (NOLLA-CASAS, 1984, p. 123).

Formes indeterminades.

Fem esment de tres fragments de base de forma indeterminada i que passem a referenciar tot seguit:

65— (fig. 4, 28). Diàmetre de la base: 6'5 cms. A1.

66— (fig. 4, 29). Diàmetre de la base: 8'4 cms. A1/A2.

67— (fig. 4, 30). Diàmetre de la base: 7'2 cms. A1.

Per acabar cal que fem referència a un fragment molt interessant però que presenta uns quants dubtes a l'hora de classificar-lo correctament. Segonsensem, podria considerar-se com a pròxim a la producció A/D (ATLANTE, 1981, p. 52-53). Es tracta d'un gran vas, probablement hemisfèric, de parets molt gruixudes i llavi ben diferenciat i arrodonit i que presenta un solc suau a la paret interior sota mateix del llavi. Recorda la forma Salomonson A 4 però no posseïm un fragment suficientment gran per poder-lo assimilar amb seguretat (ATLANTE, 1981, p. 36-37, tav. XVIII, 7). Tampoc es troba lluny, i potser sigui aquesta la possibilitat més raonable, dels productes més tardans de la forma Hayes 10 (TORTORELLA, 1982, p. 126 i 137, fig. 2), un recipient amb una llarga història de més o menys tres-cents anys (CARANDINI, 1979, p. 248-267, amb traducció al castellà, 1984, p. 191-205) i que encara es troba en certa quantitat en nivells del segle IV a Cartago.

68— (fig. 4, 27). Diàmetre de la vora: 25'2 cms. Argila dura, rugosa, de color vermellós fosc, de rovell. amb presència de punts blancs, marronosos i brillants, minúsculs. El vernís que recobreix les parets interna i externa del vas, és fi, molt ben repartit de color marró-taronjós molt fosc i opac. A la paret externa és bombollós, més irregular i s'hi poden apreciar les marques del tornejat.

TERRA SIGILLATA AFRICANA C

És una producció pròpia de l'actual Tunísia Central i fa la seva aparició en els mercats internacionals vers els inicis del segon terç del segle tercer o una mica abans competint, primer amb els darrers productes de l'A, i després desplaçant-la al llarg de la segona meitat d'aquest segle. L'argila és dura i molt compacta, uniforme, amb un tall net i un dring metàl·lic, ben diferent d'altres terrisses africanes. El vernís molt prim i suau, de vegades de qualitat excepcional, s'adhereix perfectament a l'argila formant un tot. El repertori de formes és molt peculiar, amb plats baixos, de parets obertes. Pot presentar riques decoracions aplicades o altres més senzilles a rodeta. Si bé és cert que la seva producció dura fins al segle V, la veritat és que a partir de la competència de la ceràmica africana D, la seva presència es fa rara en els mercats de la Mediterrània occidental (LAMBOGLIA, 1963, p. 145-147; ATLANTE, 1981, p. 58-60).

Forma HAYES 45 B / SALOMONSON C 3.

Plat de dimensions considerables amb el llavi molt obert, quasi pla. És una de les primeres formes d'aquesta producció que trobem en els mercats internacionals amb una cronologia inicial dels inicis del segon terç del segle tercer que continua ben bé fins les primeres dècades de la centúria següent (HAYES, 1972, p. 62-65; ATLANTE, 1981, p. 63-64). 69— (fig. 5, 1). Diàmetre de la vora: 28 cms. C1.

En tenim exemples a Empúries (AQUILUÉ-MAR-NOLLA-RUIZ DE ARBULO-SANMARTÍ, 1984, p. 210, fig. 94, 6) a *Gerunda* (NOLLA, 1979 A, p. 107, fig. 7, 33), a *Pla de Palol o Platja Artiques* (NOLLA-CASAS, 1984, p. 123, lám. XXXVII, 3 i 7).

Forma LAMBOGLIA 41 bis / HAYES 50 A.

És l'atuell en T. S. africana C més abundós, a molta distància, en els jaciments del nostre país. Es tracta d'un plat de gran diàmetre amb carena molt baixa i, sovint, molt ben marcada, i parets força obertes vers l'exterior. El llavi, pràcticament, no existeix i és moltes vegades bisellat. El peu és minúscul reduït a un engruïximent quasi indetectable. Cronològicament s'ha de datar a partir del 230 d.C. endinsant-se al llarg del primer quart del segle quart (HAYES, 1972, p. 69-73; ATLANTE, 1981, p. 65-66).

70— (fig. 5, 2). Diàmetre de la vora: 24'8 cms; diàmetre de la base: 16'8 cms; altura: 3'8 cms. C1.

71— (fig. 5, 3). Diàmetre de la vora 24'4 cms. C1.

72— (fig. 5, 4). Diàmetre indeterminat. C2.

73— (fig. 5, 5). Diàmetre indeterminat. C1.

La documentem arreu i sovint en quantitats notables: Empúries (NIETO, 1983, p. 34-51; NOLLA-AQUILUÉ, 1984, p. 53, fig. 3, 1 a 3, per exemple), a Sant Martí d'Empúries (NIETO, 1983, p. 48), a Roses (MARTÍN-NIETO-NOLLA, 1979, p. 233-235, VR 04-13 i 14), a *Gerunda* (NOLLA-NIETO, 1979, p. 270 i 280, fig. 2 i fig. 7, 1), al *Pla de l'Horta* (NOLLA, 1982-1983, p. 128, fig. 5, 4), *Vilauba* (NOLLA-TARRÚS-CHINCHILLA, 1980-84, p. 63, fig. 5, 31; JONES-KEAY-NOLLA-TARRÚS, 1982, p. 272), *La Quintana* (NOLLA-CASAS, 1984, p. 169-172, làm. LVIII, 1 i 2), a *L'Olivet d'en Recasens* de Creixells, (Borrassà, Alt Empordà) (NOLLA-CASAS, 1984, p. 73, làm. XIX, 9 i 10 i XX, 3), als *Tolegassos* (NOLLA-CASAS, 1984, p. 111-113, làm. XXXIV, 12), a Llafranc (NOLLA-CANES-ROCAS, 1982, p. 160; NOLLA-CASAS, 1984, p. 133-137, làm. XLIII, 24), *Pla de Palol* (NOLLA-CASAS, 1984, p. 123, làm. XXXVII, 1, 4, 5 i 6), *Puig Rodon* (NOLLA-CASAS, 1984, p. 127-131, làm. XLI, 8), *Mas de Dalt* (NOLLA, 1987 C, p. 69-70, fig. 6, 16 i 18) i Tossa (BATISTA-LÓPEZ-ZUCCHITELLO, 1980, p. 13, làm. II, 5).

Forma DELGADO 1968, tav. III, n. I.

Amb dubtes assimilem a aquesta forma, variant de la Lamboglia 35, un dels nostres fragments. Es tracta d'una petica copa amb el llavi ben marcat i pla que recorda el gran plat, en africana D, Hayes 67 i amb el qual podria formar servei. Amb problemes, i per les relacions suara esmentades, podríem datar-la entre el 360 i el 470 aproximadament (ATLANTE, 1981, p. 70-71).

74— (fig. 5, 6). Diàmetre de la vora: 14'8 cms. C3 o C4. Paret exterior molt facetada i amb bandes no vernissades.

Forma HAYES 44.

Copa hemisfèrica amb la vora ben marcada i plana. La seva aparició se situaria vers el 230 d.C. i no sembla que anés més enllà de finals del segle tercer (HAYES, 1972, p. 61-62; ATLANTE, 1981, p. 70).

75— (fig. 5, 8). Diàmetre de la vora: 16 cms. C1. El llavi presenta un acanalat a la cara superior.

En detectem la presència a *Gerunda* (NOLLA-NIETO, 1979, p. 270 i 280, fig. 7, 1), a *Vilauba* (NOLLA-TARRÚS-CHINCHILLA, p. 63, fig. 5, 32) i a *Ca n'Aliu* RÍO/MIRANDA-DE LA PINTA, 1978, s. p., làm. 3, fig. 2, 17).

Forma ROSES VR89/ VR90

Copa de parets obertes i llavi recte, ben marcat i triangular i amb un petit solc al llavi. A les excavacions de la Ciutadella de Roses en localitzarem dos fragments que classificarem com assimilables a la forma Lam-

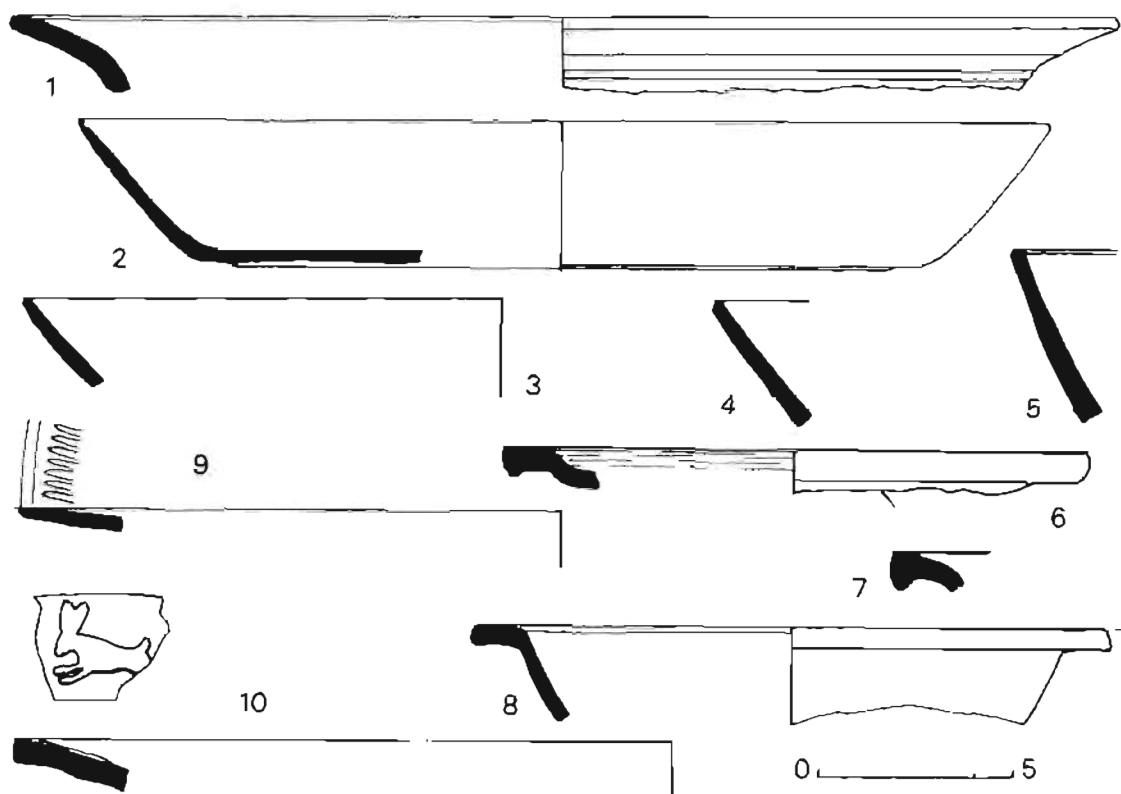

Figura 5.— Camp de la Gruta. T. S. Africana C.

boglia 42 A perquè pensàvem que recordava la forma 42 en D del savi italià i que podia tractar-se d'una evolució o pas intermedi entre la forma 42 en C i la 42 en D (MARTÍN-NOLLA-NIETO, 1979, p. 61-62 i p. 78, VR 89 i VR 90). Ara no estem pas tan segurs d'això. Assenyalem, només, una certa similitud amb les formes en C, Hayes 44 i Delgado 1968, Tav. III, n. 1 i amb la forma Hayes 70, per exemple.

76— (fig. 5, 7). Diàmetre indeterminat. C1 o C2.

Dos paral·lels idèntics a l'estrat II de l'habitació G IV B de l'edifici romà (MARTÍN-NIETO-NOLLA, 1979, p. 61-62 i 78, VR 89 i VR 90).

Forma LAMBOGLIA 42/ HAYES 45 A.

Plat de dimensions considerables i de vora ben diferenciada oberta vers l'exterior i en alguna ocasió quasi plana i amb la cara superior del llavi decorada amb rodeta. La datem entre els inicis del segon terç del segle tercer i el final del primer terç del segle quart (ATLANTE, 1981, p. 63).

77— (fig. 5, 9). Diàmetre de la vora: 27'6 cms. C1. Decoració a rodeta a base de delicades impressions, a la cara superior del llavi.

Només en coneixem un paral·lel procedent de *Vilauba* (ROURE-CASTANYER-NOLLA-KEAYTARRÚS, en premsa). La mateixa forma sense decoració és, com hem vist, ben freqüent.

Forma LAMBOGLIA 35/ HAYES 52 B.

Copa de dimensions considerables, i de llavi molt obert quasi recte i cos hemisfèric. Presenta, sempre, una rica decoració de relleus aplicats a la cara superior del llavi. Els diferents autors que l'han estudiada proposen una cronologia entre el darrer quart del segle tercer i darreries de la centúria següent (ATLANTE, 1981, p. 162-163). Hayes addueix la possibilitat que els exemplars de dimensions més grans i llavi esglaonat siguin una mica més tardans (HAYES, 1972, p. 76-79).

78— (fig. 5, 10). Diàmetre de la vora: 33'6 cms. C3 o C4. Decoració aplicada sobre la vora del bol. Un conill o, potser millor, una llebre amb unes orelles monumentals corrent (ATLANTE, 1981, p. 169, motiu n. 62, lám LXXXIII, 17-21, amb moltes variants, cap massa semblant a la del nostre fragment). La figura està mancada d'acabats i de detalls a l'inrevés del que sol succeir en les decoracions aplicades.

Paral·lels abundants a la Ciutadella de Roses (NOLLA, 1984, p. 445 i 456 fig. 15, 6, amb un lleó corrent i un peix devorant un altre peix), a *Gerunda* (NOLLA, 1980 B, p. 86, fig. 3, 38), amb un fragment massa petit que no conserva la decoració aplicada, a *Vilauba* (NOLLA-TARRÚSCHINCHILLA, 1980-84, p. 63, fig. 5, 33) amb una mena de roseta (massa fragmentat), *Pla de l'Horta* (NOLLA, 1982-1983, p. 128, fig. 5, 5, amb relleu aplicat indeterminat), a *Pla de Palol* (NOLLA-CASAS, 1984, p. 123 lám. XXXVII, 2, en aquest cas no sembla que sigui damunt d'un bol de la forma Hayes 52 B, i amb una cràtera de motiu visible). També s'han assenyalat els jaciments dels *Ametllers*, a Tossa i Empúries.

TERRA SIGILLATA AFRICANA D

Els seus centres productors se situen a l'actual Tunísia Septentrional coincidint i potser continuant la vella tradició de la ceràmica sigil·lata africana A a la regió de Cartago i en el seu rerapaís immediat. L'exportació d'aquesta terrissa s'inicia molt a principis del segle quart en un moment difícil de fixar amb precisió entre el 300 i el 325 d.C. i la producció continuà amb una empenta i una força extraordinària al llarg de tot el Baix Imperi i l'Antiguitat Tardana. La desaparició d'aquests tallers s'ha de posar en relació amb la invasió del Nord d'Àfrica pels àrabs durant la segona meitat i finals del segle setè (LAMBOGLIA, 1963, p. 180-184; ATLANTE, 1981, p. 78-81). Amb un complex i molt personal repertori de formes, aquesta ceràmica arriba arreu del món mediterrani a partir dels primers anys del segle IV. L'argila és molt dura i compacta, rugosa, molt ben depurada, a cops amb presència de puntets minúsculs blancs, i de color ataronjat/vermellós. El vernís que moltes vegades, però no sem-

pre, cobreix només les parets internes del recipient sol ser espès i ben adherit de color ataronjat molt brillant de vegades i altres, opac. És ben freqüent que les parets interiors i/o exteriors mostrin amples estries o facetes.

Forma HAYES 58.

Plat de dimensions considerables, de parets abombades, llavi inclinat vers l'exterior i àpode. És la més antiga o una de les primeres produccions en D; es data entre el 290/300 i el 375 d.C. (HAYES, 1972, p. 93-96).

79— (fig. 6, 1). Diàmetre de la vora: 25 cms. Solc en la cara superior del llavi.

80— (fig. 6, 2). Diàmetre de la vora: 18'6 cms. Com l'anterior.

A Sant Martí d'Empúries (NIETO, 1983, p. 48), Ciutadella de Roses (MARTÍN-NOLLA-NIETO, 1979 p. 155-157; NOLLA, 1984, p. 444 i 455, fig. 15, 5), *Vilauba* (JONES-KEAY-NOLLA-TARRÚS, 1982, p. 272), *Pla de l'Horta* (NOLLA, 1982-1983, p. 121 i 128, fig. 5, 6), *Pla de Palol* (NOLLA-CASAS, 1984, p. 123, lám. XXXVII, 8 i 9).

Forma HAYES 61.

Plat gran, de parets abombades i llavi marcat per una aresta molt viva, que entra cap a l'interior. Normalment són peces àpodes o amb un peu atrofiat. És una de les formes més abundoses en africana D. Cal datar-la entre el 325 i el 450 d.C. (HAYES, 1972, p. 100-107; ATLANTE, 1981, p. 83-84).

81— (fig. 6, 3). Diàmetre de la vora: 24'7 cms.

82— (fig. 6, 4). Diàmetre de la vora: 17'6 cms.

83— (fig. 6, 5). Diàmetre indeterminat.

84— (fig. 6, 7). Diàmetre de la vora: 24'4 cms. Variant Hayes 61 B.

85— (fig. 6, 6). Diàmetre indeterminat. No sense dubtes assimilem aquest fragment a la variant B d'aquesta forma.

Ben representada a Sant Martí d'Empúries (NIETO, 1983, p. 48), a la Ciutadella de Roses (MARTÍN-NIETO-NOLLA, 1979, p. 61, VR 98, 102, 105; NOLLA, 1984, p. 444 i 445, fig. 15, 5), a *Gerunda* (NOLLA, 1980 B, p. 86, fig. 3, 37), a *Vilauba* (NOLLA-TARRÚS, 1980, p. 24; JONES-KEAY-NOLLA-TARRÚS, 1982, p. 272), *Pla de l'Horta* (NOLLA, 1982-1983, p. 121 i 128, fig. 5, 7), *Puig Ferrer* d'Arenys d'Empordà (Garrigàs, Alt Empordà) (NOLLA-CASAS, 1984, p. 82, lám. XXII, 4), *Puig Rodon* (CASAS, 1986, p. 44, 52 i 53, fig. 23, 2), àrea de la Torre del Fum i carrer del Prior de Sant Feliu de Guíxols (Baix Empordà) (ESTEVA, 1962, p. 61-62, fig. 7), entre altres llocs.

Forma HAYES 60.

Plat poc alt, àpode i de vora molt oberta vers l'exterior. Hipotèticament Hayes data aquesta forma a mitjans/finals del segle IV (HAYES, 1972, p. 100). Altres evidències aconsellen prolongar la seva utilització al llarg de bona part del segle cinquè (ATLANTE, 1981, p. 84-85), tot i que essent una forma molt rara i quasi inexistent fora del nord d'Àfrica no és fàcil fixar la seva cronologia.

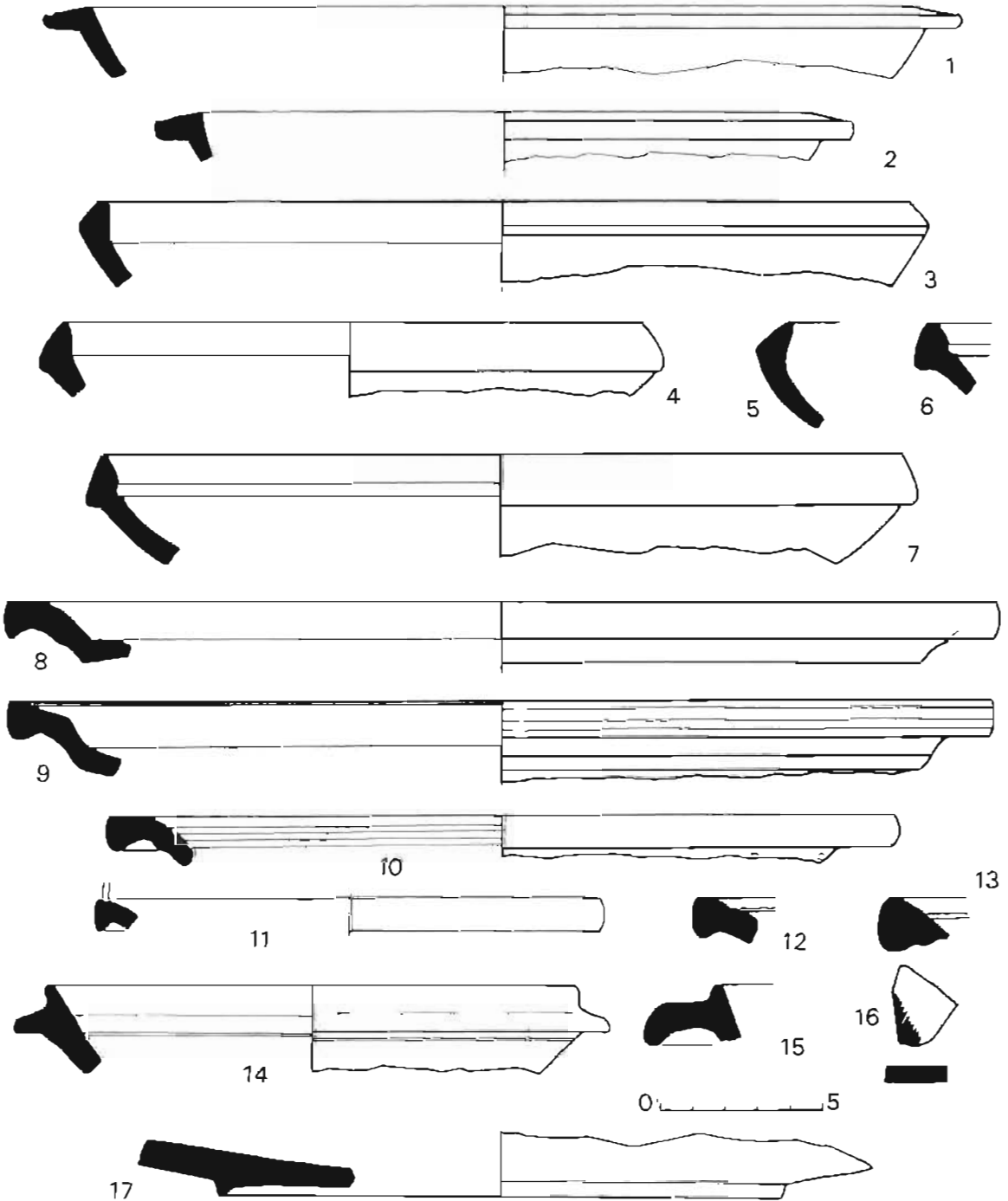

Figura 6.— Camp de la Gruta. T. S. Africana D.

86— (fig. 6, 7). Diàmetre de la vora: 30'2 cms. Presenta un solc a la cara superior del llavi.

Forma HAYES 67.

Plat força alt, de paret abombada i amb una doble vora que s'obre vers l'exterior. El llavi pròpiament dit, quasi pla, és arrodonit i sovint mostra un solc o acanalat a la part superior. És una forma molt corrent i es data aproximadament entre el 360 i el 470 d.C. (HAYES, 1972, p. 112-116; ATLANTE, 1981, p. 88-89).

87— (fig. 6, 8). Diàmetre de la vora: 30 cms.

88— (fig. 6, 9). Diàmetre de la vora: 24 cms.

Potser caldria relacionar amb aquesta forma dos fragments de vora massa escadussers:

89— (fig. 6, 12). Diàmetre indeterminat. Solc sota el llavi en la paret interna.

90— (fig. 6, 13). Diàmetre indeterminat. Igual que en el fragment anterior.

Paral·lels a Sant Martí d'Empúries (NIETO, 1983, p. 48), a Riells/La Clota (L'Escala, Alt Empordà) (NIETO-NOLLA, 1985, p. 183, fig. 4), a Roses (MARTÍN-NIETO-NOLLA, 1979, p. 33-34, VR 644, per exemple; NOLLA, 1984, p. 444 i 455, fig. 15, 5), *Gerunda* (NOLLA, 1980 A, p. 183, fig. 4), *Pla de l'Horta* (NOLLA, 1982-1983, p. 121 i 128, fig. 5, 8), *Puig Rodon* (CASAS, 1986, p. 40), Sant Feliu de Guíxols (ESTEVA, 1962, p. 61, fig. 6, 6), *Tolegassos* (NOLLA-CASAS, 1984, p. 111-113, làm. XXXIV, 14), *Pla de Palol* (NOLLA-CASAS, 1984, p. 123, làm. XXXVII, 11), *Bosquet del Rajoler* (NOLLA-CASAS, 1984, p. 191, làm. LXVII, 3).

Forma HAYES 70.

Copa àpode, de vora quasi plana i llavi arrodonit replegat cap en sota. Sovint la cara superior del llavi presenta un solc. Es data entre les darreries del segle quart i la primera meitat del segle cinquè (HAYES, 1972, p. 119; ATLANTE, 1981, p. 121-122).

91— (fig. 6, 11). Diàmetre de la vora: 15'4 cms. Africana E (?).

Forma HAYES 91 A o B.

Una de les formes més freqüents en D; copa quasi sense peu, de parets abombades i obertes i que presenta un peculiar llistell, més o menys desenvolupat, a la part alta de la paret exterior del vas a sota mateix del llavi. La datariem entre finals del segle quart i el primer terç del segle sisè (ATLANTE, 1981, p. 105-107).

92— (fig. 6, 15). Diàmetre indeterminat.

Una copa ben representada: a Sant Martí d'Empúries (NIETO, 1983,

p. 48), *Roses* (NOLLA, 1984, p. 446-447 i 457, fig. 15, 7, 1 i 2), *Gerunda* (NOLLA, 1979 B, p. 187-188, fig. 12, 73), *Vilalba* (NOLLA-TARRÚS, 1980, p. 24), *Pla de l'Horta* (NOLLA, 1982-1983, p. 121 i 128, fig. 5, 9), *Puig Rodon* (CASAS, 1986, p. 20, fig. 3, 1, fig. 5, 6 i fig. 28, 1 i 3), *Sant Feliu de Guíxols* (ESTEVA, 1962, p. 57-60, fig. 4 i fig. 6, 2 i 3), a *La Plana* (Viladasens, Gironès) (NOLLA-CASAS, 1984, p. 197, lám. LXX, 1).

Forma LAMBOGLIA 24/25/ HAYES 91 D.

Variant de la forma 91 A o B, presenta el llistell més curt, massís i més horitzontal. Sembla que és una forma més tardana i sense massa seguretat podria datar-se entre el 530 i el 600 d.C. (ATLANTE, 1981, p. 105-107).

93— (fig. 6, 14). Diàmetre de la vora: 16'2 cms.

Molt menys freqüent, assenyalen la seva presència a *Roses* (NOLLA, 1984, p. 446, 447 i 457, fig. 15.7, 3), *Sant Martí d'Empúries* (ALMAGRO, 1964, p. 47, fig. 13, 18 i 24), *Puig Rodon* (CASAS, 1986, p. 61, fig. 28, 2).

Forma «OSTIA» III, fig. 128 / MARTÍN NV. IV / «ATLANTE», tav. XLVI, 9 i XLVI, 10.

Forma no del tot identificada o almenys amb problemes per definir les variants existents i llur cronologia. Es tracta d'un bol de dimensions considerables, de parets abombades i obertes que acaba amb un llavi molt ben marcat, engruixit, arrodonit i inclinat vers l'exterior i peu en anell. La variant Martín NV. IV, amb un bol sencer recuperat al derelict de *Anse Gerval* a Port Vendres (Rosselló), sembla que s'ha de datar en els primers anys del segle cinquè (MARTÍN, 1977, p. 101-102, fig. 2 i fig. 3, 4). Les variants «Atlante» Tav. XLVI, 9 i 10 han aparegut a Cartago en contextos ben datats dels segles VI i VII, en el primer cas i VI en el segon (ATLANTE, 1981, p. 101).

94— (fig. 7, 1). Diàmetre de la vora: 30 cms. Solcs fins i paral·lels al llavi.

95— (fig. 7, 2). Diàmetre de la vora: 25 cms. Llavi amb aresta i solc ben marcat.

96— (fig. 7, 3). Diàmetre de la vora: 39'2 cms.

97— (fig. 7, 4). Diàmetre de la vora: 19'6 cms. Solc ben marcat al llavi.

98— (fig. 7, 5). Diàmetre de la vora: 20 cms. Solcs molt fins al llavi i un acanalat a la paret interna, a sota mateix de la vora.

99— (fig. 7, 6). Diàmetre indeterminat. Solcs suaus i paral·lels al llavi.

Aquest bol, de parets obertes i llavi robust i arrodonit, sovint amb les parets facetades o amb línies i solcs ben marcats és, indubtablement una forma rara, no gens coneguda i que presenta molts problemes a l'hora

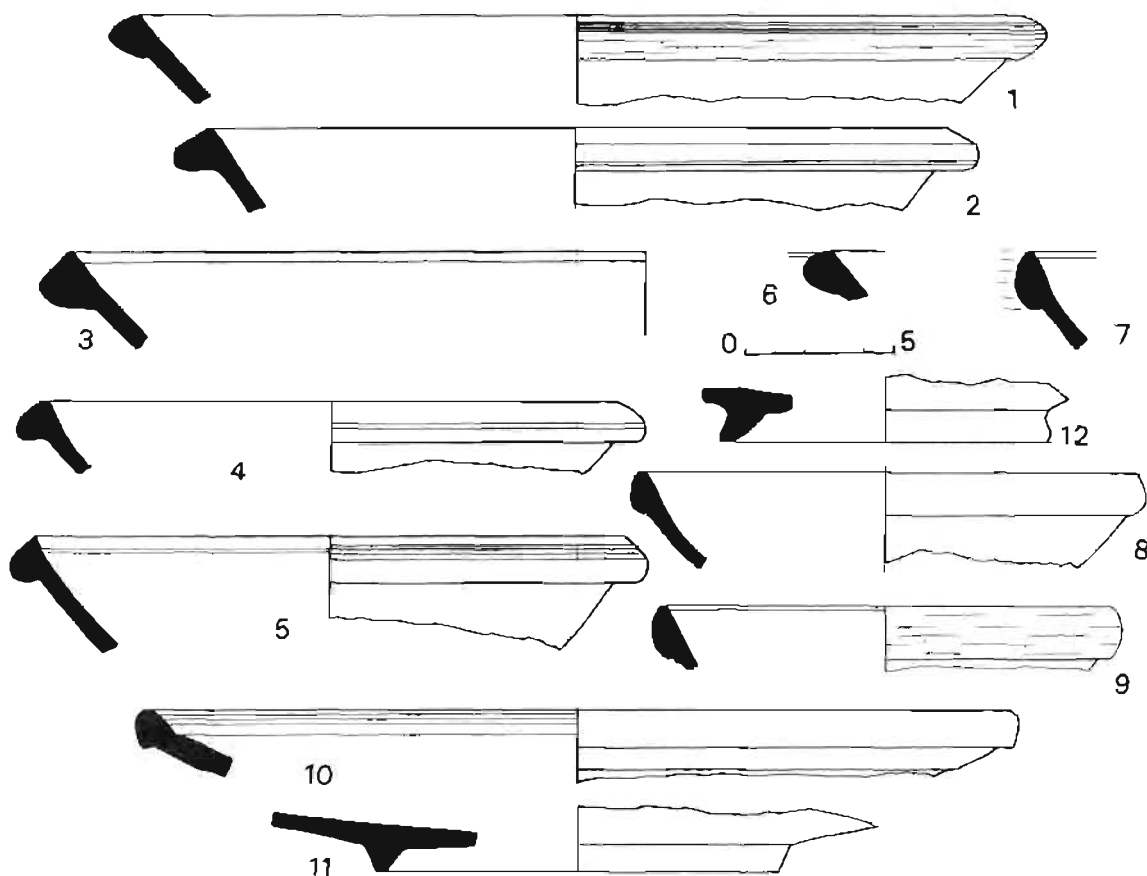

Figura 7.— Camp de la Gruta. T. S. Africana D.

de fixar la seva cronologia, l'àrea de distribució i evolució de la forma al llarg dels anys. Per tot això i per les interessants evidències proporcionades pels jaciments del nord-est de Catalunya, val la pena dedicar-li una especial atenció. En primer lloc, assenyalar un fet significatiu; Hayes en el seu gran treball no la identifica tot i que Tortorella opina que s'ha d'assimilar a una variant de la forma Hayes 93 B (HAYES, 1972, p. 145-148; TORTORELLA, 1981, p. 367; ID. 1982, p. 128) tot i que la forma 93 presenta sempre un peu força alt i desenvolupat (HAYES, 1972, p. 146, fig. 27). Posteriorment uns pocs exemplars eren identificats en les excavacions d'Ostia (OSTIA III, fig. 128; OSTIA IV, p. 76) en contextos clars de finals del segle IV, inici del segle V i finalment la seva presència entre el carregament del vaixell enfonsat a *Anse Gerbal* va permetre conèixer el bol sencer a l'hora que s'aportaven noves precisions cronològiques (MARTÍN, 1977, p. 101-102, fig. 3, 4). En un estudi de S. Tortorella sobre la sigillata africana a Cartago entre els inicis del segle V i la conquesta vàndala d'aquest territori (439 d.C.), assenyala de bell nou la seva presència, com sempre escassa, en contextos de finals de segle IV o millor inicis del V, indicant una evolució i una continuïtat fins la segona meitat del

segle VI o més enllà (TORTORELLA, 1982, p. 125-132, especialment 128 i fig. 6 i 7) tal com sembla indicar (ATLANTE, 1981, p. 101) la peça sencera de Sperlonga amb una decoració estampada d'una creu gemmada en el fons intern assimilable a l'estil E (I) o E (II) de Hayes (SAGUI, 1979, p. 255 i fig. 4; ATLANTE, 1981, p. 259; TORTORELLA, 1982, p. 128 i 138, fig. 6 i 7) i troballes, encara inèdites de la missió arqueològica italiana a Cartago, en contextos del segle VI i fins i tot del VII d.C. (ATLANTE, 1981, p. 101, tot i que consideren aquestes troballes com una forma nova, quan és molt més lògic, amb les dades que tenim a la mà, pensar que es tracta de la mateixa però de la fase més tardana). De gran interès pel que fa a l'origen, producció i cronologia d'aquesta forma, concretament les variants «Ostia» III, fig. 128 «Atlante» tav. XLVI, 8 i «Atlante» tav. XLVI, 10, ha estat l'exploració del forn d'*El Mahrine*, al nord de Tunísia, on eren fabricades aquestes formes conjuntament amb d'altres. Concretament aquests bols foren cuits durant la segona fase d'activitat de la terrisseria, conjuntament amb el plat Hayes 104 A i amb decoració estampada assimilable als estils A (III)/E (I) de Hayes. Mackensen, proposa una cronologia de funcionament del segon moment del forn entorn del 460/480 (MACKENSEN, 1985, p. 29-39, fig. 2, 12 i fig. 3, 1 i 2)

En relació a aquesta forma, però, tenim algunes dades valuoses procedents de les estacions arqueològiques del nostre país. En efecte, la seva presència és ben evident al *Camp de la Gruta* amb sis fragments identificables i a Roses on no és un bol estrany, ans al contrari. En aquest important jaciment ha estat trobat en situacions estratigràfiques clares, cosa que permet aportar noves dades a l'estudi de la cronologia d'aquesta forma. Donem-hi un cop d'ull; un fragment fou localitzat a l'anomenat Estrat III C de les excavacions de l'edifici romà de la Ciutadella, nivell que databa l'edifici baix-imperial. Aquesta forma que aleshores nosaltres no vàrem saber classificar (forma indeterminada) anava acompanyada de les formes Hayes 58, 59 B, 61, 67 i de la Lamboglia 35/Hayes 44 en D. A partir d'aquestes dades datàvem l'estrat i la reforma de l'edifici a la segona meitat molt entrada del segle IV o molt a principis del segle següent (MARTÍN-NIETO-NOLLA, 1979, p. 33-35 i 155-198, especialment 173-175, VR 672; NOLLA, 1984, p. 444-445, fig. 15, 5), de fet coincidint plenament amb la datació inicial proposada per aquesta forma i aportant noves dades en aquesta direcció.

A Roses, però, en els estrats d'abandó de l'edifici que cal datar a les darreries del segle VI (NOLLA, 1984, p. 445-449, fig. 15, 7 i 15, 8), aquesta forma és prou abundant (MARTÍN-NIETO-NOLLA, 1979, p. 62, 81-84 (VR 99 i VR 309) i p. 134-136 (VR 449 A, classificada en la publicació

de manera errònia com a Hayes 58)) i entre els materials inèdits procedents de velles excavacions hi és ben present. En general, tant pel que fa al material de Roses com pel del *Camp de la Gruta*, podem dir que hi ha bols de dues formes, uns de diàmetre mitjà entorn dels 15/20 cms i els altres molt més grans entre 25 i 40 cms que coincideixen perfectament amb el que coneixem d'aquesta forma. En la major part dels casos aquests bols presenten l'exterior del llavi facetat, i solcs i acanalats ornamentals i de vegades, però no sempre, vernissada només l'interior del recipient i el llavi. Nosaltres pensem que no és possible, per ara, dividir les formes «Ostia» III, fig. 128/Martín N.F. IV, «Atlante» tav. XLVI, 9 i «Atlante» tav. XLVI, 10 i que és més fàcil pensar en variants tardanes, d'un bol que comença a ser produït durant els darrers anys del segle IV o a començaments del segle següent i que continuarà essent-ho fins a les darreries del segle VI i probablement més enllà, sense que ara per ara sigui possible veure-hi l'evolució tipològica d'una manera prou clara si no és a partir de la decoració estampada del fons intern quan n'hi ha i quan és possible associar-la. No oblidem que a l'abocador del forn d'*E/Mahrine* dues de les subdivisions proposades apareixen conjuntament i amb la mateixa cronologia (MACKENSEN, 1985, p. 29-39).

Forma HAYES 99.

Copa de parets obertes i abombades i llavi ben marcat, alt i arrodonit. És una forma molt comuna i sembla que s'ha de datar en els segles cinquè i sisè (HAYES, 1972, p. 152-155; ATLANTE, 1981, p. 99-110 i p. 259).

100— (fig. 7, 8). Diàmetre de la vora: 16'8 cms.

101— (fig. 7, 7). Diàmetre indeterminat.

102— (fig. 7, 9). Diàmetre indeterminat.

Aquesta copa es documenta a Sant Martí d'Empúries (NIETO, 1983, p. 48), Roses (NOLLA, 1984, p. 447 i 457, fig. 15.7, 4 i 5), *Vilauba* (JONES-KEAY-NOLLA-TARRÚS, 1982, p. 272).

Forma HAYES 104 B.

Es tracta d'un gran plat amb un peu no gaire alt i de secció triangular molt obert i de parets quasi planes i vora arrodonida i engruixida amb acanalats i solcs a la paret interior de l'exemplar. Hayes la data al darrer terç del segle sisè i està ben documentada en nivells tardans a Carthago (HAYES, 1972, p. 160-166; ATLANTE, 1981, p. 95).

103— (fig. 7, 10). Diàmetre de la vora: 29'4 cms. Solcs paral·lels i delicats i un acanalat a la paret interior del plat.

Pocs exemplars. A Sant Martí d'Empúries (ALMAGRO, 1964, p. 47,

fig. 13, I, 15, 19 i 22, tot i que de vegades és difícil endevinar a partir d'unes fluixíssimes il·lustracions), a Roses (NOLLA, 1984, p. 447 i 459, fig. 15.8), a *Gerunda* (NOLLA, 1980 A, p. 189-191, fig. 33 i 44), *Vilalba* (NOLLA-TARRÚS, 1980, p. 24, fig. 3, 4; JONES-KEAY-NOLLA-TARRÚS, 1982, p. 272) i Sant Feliu de Guíxols, probablement (ESTEVA, 1962, p. 60-61, fig. 6, 5).

Formes indeterminades.

Hem deixat per al final tres fragments de base, difícils d'assimilar a una forma concreta però en cada cas amb un peu ben marcat i força alt, cosa que ens fa atribuir-los a formes relativament tardanes i, en algun cas, força modernes. Finalment també un fragment informe amb una decoració impresa.

104— (fig. 6, 17). Diàmetre de la base: 17'2 cms; altura del peu: 0'45 cms.

105— (fig. 7, 11). Diàmetre de la base: 13'6 cms; altura del peu: 0'95 cms.

106— (fig. 7, 12). Diàmetre de la base: 10'8 cms; altura del peu: 1'1 cms.

107— (fig. 6, 16). Fragment de la base amb una palmeta impresa Estil A (I) o A (II) de Hayes.

Africana D amb decoració impresa. N'hi ha a Sant Martí d'Empúries (ALMAGRO, 1964, p. 44-45, fig. 12, p. 56-57, fig. 17, 1 a 3, per exemples), Roses (NOLLA, 1984, p. 444-447, 455 i 459, fig. 15.5 i 15.8), *Gerunda* (NOLLA, 1980 B, p. 86, fig. 3, 38), *Vilalba* (JONES-KEAY-NOLLA-TARRÚS, 1982, p. 272), *Pla de Palol* (NOLLA, 1982-1983, p. 121 i 128, fig. 5, 10 i 11) i Llafranc (NOLLA-CANES-ROCAS, 1982, p. 182).

CERÀMICA AFRICANA DE CUINA

Sovintegen a tots els jaciments costaners de la Mediterrània occidental i moltes vegades, en contextos clars dels segles segon i tercer, constitueixen un dels conjunts numèricament més rics. La zona de producció, almenys per una bona part dels productes i pels més antics, s'ha de situar a la zona nord de l'actual Tunísia coincidint més o menys amb l'africana A i D. És interessant assenyalar que els primers productes africans imperials arribats a casa nostra són precisament alguns productes de cuina abans de l'aparició de les terrisses fines de la taula constituint conjunts importants ja a partir d'època flàvia (AQUILUÉ, 1987, p. 203). Aquesta producció d'olles, cassoles, plats i tapadores durà fins a les darreries del segle setè (ATLANTE, 1981, p. 208-211) si bé sembla que a casa nostra la seva importació decau a partir del segle quart. (MARTÍN-NIETO-NOLLA, 1979, p. 65-66; AQUILUÉ-MAR-NOLLA-RUIZ DE ARBULO-SANMARTÍ, 1984, p. 203). L'argila és dura, molt rugosa, ben depura-

da, amb presència de fines partícules blanques i de vegades marronoses, i de color vermellós. Algunes formes com les cassoles de la forma Lamboglia 9 i 10 presenten vernissos vermells foscos en la part interna del recipient i aiguades i bandes patinades de color gris cendra a la paret externa; altres presenten pàtines cendroses molt ben adherides que cobreixen la paret exterior, especialment les cassoles/olles de vora d'ametlla, o bé la vora ennegrida com els plats/tapadora. Altres vegades bandes fosques decoren l'exterior del recipient.

Forma LAMBOGLIA 9.

Plat o cassola de gran diàmetre i sense peu o molt atrofiat. Sol presentar vernís a la paret i el fons intern.

108— (fig. 8, 1). Diàmetre de la vora: 29 cms. Un solc suau i un petit engruiximent marquen internament el llavi. Vernís tipus A2 a l'interior. Exterior rugós i ennegrit.

109— (fig. 8, 2). Diàmetre de la vora: 31'4 cms; diàmetre de la base: 26'8 cms; altura: 3'2 cms. Vernís tipus A2 a l'interior. Exterior ennegrit.

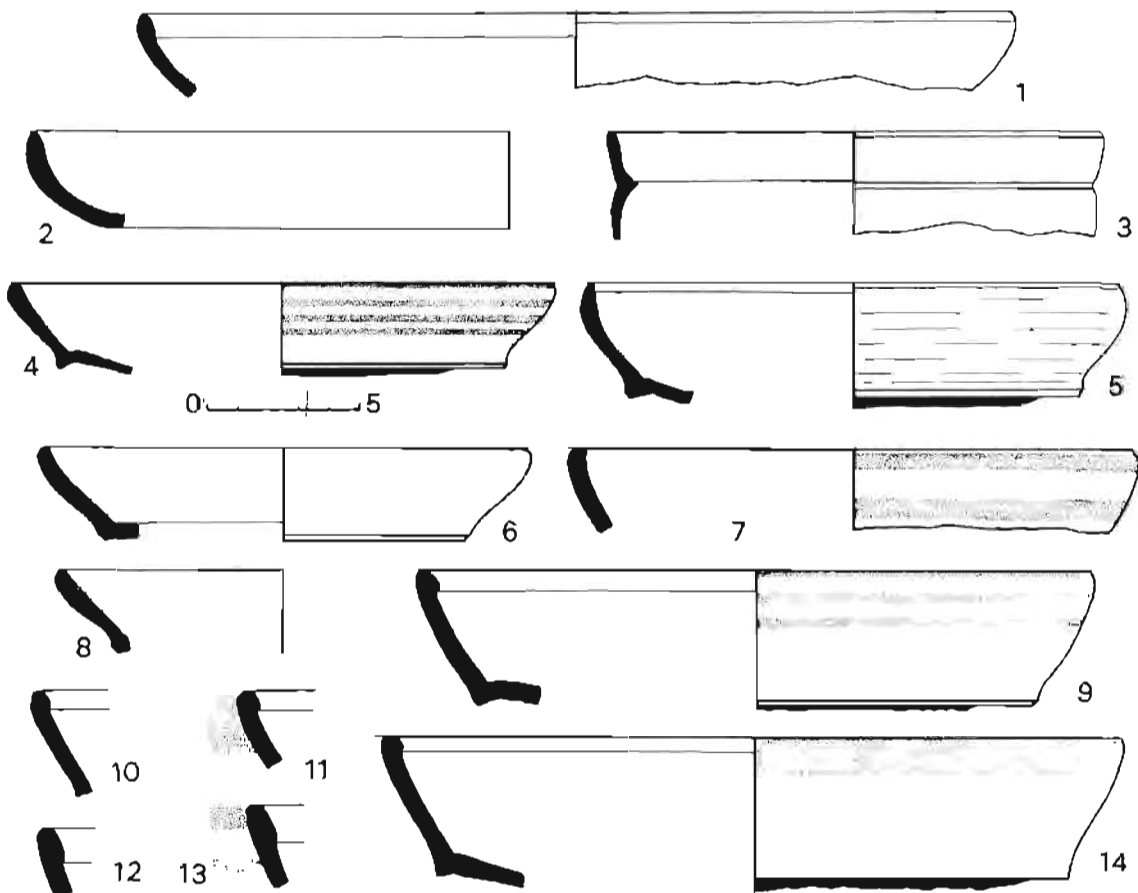

Figura 8.— Camp de la Gruta. Ceràmica Africana de Cuina.

Aquesta plata amb totes les seves variants (LAMBOGLIA, 1958, p. 274-275 i ATLANTE, 1981, p. 31-32 i 215-216) és present a tots els jaciments d'aquest territori que tinguin una ocupació ben provada en els segles II/III d.C.; N'hi ha a Empúries (NIETO, 1983, p. 34-51), a Roses (MARTIN-NIETO-NOLLA, 1979, p. 231-232, VR 04-6), *Gerunda* (NOLLA-NIETO, 1979, p. 270, fig. 2 i p. 277, fig. 6, 2), a *Vilauba* (NOLLA-TARRÚS-CHINCHILLA, 1980-1984, p. 61, 63, 73 i 85, i fig. 5, 29; 6, 37 i 38; 9, 51 i 14, 90 a 92), *Pla de l'Horta* (NOLLA, 1982-1983, p. 117 i 125, fig. 125, 2 i 3) a *La Quintana* (NOLLA-CASAS, 1984, p. 169-172, làm. LVIII, 2), a *L'Olivet d'en Recasens* (NOLLA-CASAS, p. 73, làm. XX, 1, 2 i 6), a *Puig Rodon*, p. 32, fig. 10, p. 39, fig. 6, fig. 19, 3, p. 66, fig. 31, 1), a *Mas de Dalt* (NOLLA, 1987 C, p. 75, fig. 8, 5), *Ca n'Aliu* (RIO/MIRANDA-DE LA PINTA, 1978, s. p., làm. 3, fig. 2, 1 a 4), a Tossa (BATISTA-LÓPEZ-ZUCCHITELLO, 1980, p. 11, làm. I, 9), entre altres.

Forma LAMBOGLIA 10 / HAYES 19.

Cassola de parets altes i llavi molt ben diferenciat per un fort estrangulament exterior que és una poderosa rebava interiorment.

110— (fig. 8, 3). Diàmetre de la vora: 16'3 cms. Paret exterior de gran qualitat tipus A1. L'interior del vas, reservat.

Aquesta cassola, més antiga, és molt més rara sobretot si la comparem amb els altres atuells de cuina nord-africans. Paral·lels a Empúries (LAMBOGLIA, 1958, p. 276; NIETO, 1983, p. 34-51; AQUILUÉ-MARNOLLA-RUIZ DE ARBULO-SANMARTÍ, 1984, p. 101), Roses (materials inèdits de la campanya de 1979), al jaciment de *La Font Morisca* o del *Crit* (Mont-Ras, Baix Empordà) (NOLLA, 1980 C, p. 67).

Forma LAMBOGLIA 10 B / HAYES 23 A.

Plat/cassola de parets obertes i llavi inexistent, amb el fons extern estriat (LAMBOGLIA, 1958, p. 276-277; HAYES, 1972, p. 45-48; ATLANTE, 1981, p. 217).

111— (fig. 8, 4). Diàmetre de la vora: 17'8 cms. Vernís en la paret interna del vas, tipus A2. A la paret externa, bandes horitzontals vernissades.

112— (fig. 8, 5). Diàmetre de la vora: 17'6 cms. Vernís en l'interior de tipus A2. Paret exterior amb presència d'un vernís vermell molt fosc i opac molt més aigualit i més prim.

113— (fig. 8, 6). Diàmetre de la vora: 15'8 cms. Interior sense vernissar. A la paret exterior immediatament sota la vora una gran banda horitzontal pintada amb un vernís vermell fosc opac, molt aigualit.

114— (fig. 8, 7). Diàmetre de la vora: 18'4 cms. Interior recobert amb

un vernís tipus A2. Bandes horitzontals paral·leles, no massa rectes, pintades amb el mateix tipus de vernís.

115— (fig. 8, 8). Diàmetre de la vora: 14'7 cms. Vernís tipus A2 cobrint l'interior i l'exterior del plat/cassola.

Una altra de les grans creacions nord-africanes d'un èxit aclaparador a casa nostra; Empúries (NIETO, 1983, p. 34-51), Roses (MARTÍN-NIETO-NOLLA, 1979, p. 232, VR 04-9), *Gerunda* (NOLLA-NIETO, 1979, p. 270, fig. 2 i p. 273, fig. 3, 1), *Vilauba* (NOLLA-TARRÚS-CHINCHILLA, 1980-84, p. 79, fig. 11, 70), *Pla de l'Horta* (NOLLA, 1982-1983, p. 117 i 126, fig. 3, 1), *Casa de les Figues* a Sant Daniel (Girona, Gironès) (NOLLA-CASAS, 1984, p. 181), *Ca n'Aliu* (RIO/MIRANDA-DE LA PINTA, 1978, s. p.), *Mas de Dalt* (NOLLA, 1987 C, p. 75-76, fig. 8, 6 i 7), *Puig Rodon* (CASAS, 1986, p. 24, fig. 5, 4, p. 47, fig. 19, 9 i 10, p. 50, fig. 21, 3 i p. 64, fig. 30, 12 i 13), *Tolegassos* (NOLLA-CASAS, 1984, p. 11-113, làm. XXXIII, 15), *Ses Artigues* (NOLLA-CASAS, 1984, p. 137, làm. XLIV, 2), entre altres.

Forma LAMBOGLIA 10 A / HAYES 23 B.

El plat/cassola probablement més freqüent entre les troballes efectuades en jaciments costaners del nostre país. Es tracta d'una variant de la forma anterior amb el llavi engruixit, arrodonit i ben marcat interiorment (LAMBOGLIA, 1958, p. 276-277; HAYES, 1972, p. 45-48; ATLANTTE, 1981, p. 217).

116— (fig. 8, 9). Diàmetre de la vora: 22'2 cms. Vernís tipus A2 que cobreix l'interior de la cassola. A la paret externa, bandes paral·leles pintades amb vernís.

117— (fig. 8, 14). Diàmetre de la vora: 24'4 cms. Vernís tipus A2 que cobreix l'interior del plat. A la vora externa, una ampla faixa de color gris cendra sòlidament adherida.

118— (fig. 8, 10). Diàmetre indeterminat. Vernís A2 en la paret interna. Faixa patinada a la vora externa de l'atuell.

119— (fig. 8, 11). Diàmetre indeterminat. Vernís tipus A2 que cobreix l'interior de la cassola. Banda patinada de gris a la vora exterior, més clara a dalt i més espessa a la part baixa.

120— (fig. 8, 12). Diàmetre indeterminat. Sense envernissar.

121— (fig. 8, 13). Diàmetre indeterminat. Vernís tipus A2 a l'interior. Faixes paral·leles d'una pàtina marró fosc molt ben adherida a la vora exterior.

Probablement encara més freqüent que la variant Hayes 23 A. A Empúries (NIETO, 1983, p. 34-51), a Roses (MARTÍN-NIETO-NOLLA, 1979, p. 232, VR 04-10, per exemple), a *Gerunda* (NOLLA-NIETO, 1979, p.

270, fig. 2 i p. 274, fig. 4, 6; NOLLA, 1979 A, p. 187, fig. 12, 72), a *Can Ring o Can Llandrich* (Besalú, la Garrotxa) (NOLLA-CASAS, 1984, p. 213-214), a *Vilauba* (NOLLA-TARRÚS-CHINCHILLA, 1980-84, p. 73, fig. 9, 52 a 54, p. 81, fig. 12, 75 i p. 87, fig. 14, 93), al *Pla de l'Horta* (NOLLA, 1982-83, p. 117 i 125, fig. 2, 4 i 5), a *Tolegassos* (NOLLA-CASAS, 1984, p. 111-113, làm. XXXIII, 18 i làm. XXXIV, 7 i 10), a *Torre Ponça i Santa Maria del Mar* (Torroella de Montgrí, Baix Empordà) (NOLLA-CASAS, 1984, p. 151, làm. XLIX, 12), a Llafranc (NOLLA-CANES-ROCAS, 1982, p. 162, fig. 7, 13 i 14), a *Puig Rodon* (NOLLA-CASAS, 1984, p. 127-131, làm. XLI, 1; CASAS, 1986, p. 14, fig. 5, 2, p. 29, fig. 9, 1 a 3, p. 47, fig. 19, 11, p. 50, fig. 21, 5, p. 64, fig. 30, 14), a *Ca n'Aliu* (RIO/MIRANDA-DE LA PINTA, 1978, s. p., làm. 3, fig. 1, 13 i 14), a *Mas de Dalt* (NOLLA, 1987 C, p. 76, fig. 8, 7 i 8), a *Pla de Palol* (NOLLA-CASAS, 1984, p. 123, làm. XXXVII, 12) i a Tossa (BATISTA-LÓPEZ-ZUCCHITELLO, 1980, p. 11, làm. III, 5).

PLATS / TAPADORA DE VORA FUMADA

Aquests plats i/o tapadores són una de les produccions de la ceràmica de cuina nord-africana de més èxit en els mercats internacionals i també una de les primeres en iniciar l'exportació. Aquest atuell copia i desenvolupa plats d'època baix-republicana d'un cert èxit i se'l comença a detectar en alguna quantitat a partir de la segona meitat del segle I d.C. (AQUILUÉ, 1987, p. 203-204). Durant els segles II i III la seva presència és massiva en els jaciments costaners de casa nostra, continuant al llarg del Baix Imperi (ATLANTE, 1981, p. 208-211). Les formes són variadíssimes amb peculiaritats diferents entre uns plats i uns altres de vegades prou significatives per a indicar una cronologia concreta.

122— (fig. 9, 1). Diàmetre de la vora: 24'6 cms. Solcs paral·lels a la paret interna i un acanalat al llavi, perfectament diferenciat i caigut cap a fora.

123— (fig. 9, 2). Diàmetre de la vora: 24'2 cms. Llavi diferenciat i caigut cap a fora. Una patina grisosa molt fosca recobreix la vora externa.

124— (fig. 9, 3). Diàmetre de la vora: 20'5 cms. Patina ennegrida recobrint el llavi extern.

125— (fig. 9, 4). Diàmetre de la vora: 22'4 cms. Vora exterior ennegrida.

126— (fig. 9, 5). Diàmetre de la vora: 28'8 cms. Banda patinada molt estreta a la vora exterior del plat.

127— (fig. 9, 6). Diàmetre de la vora: 23 cms. Sense patina.

128— (fig. 9, 7). Diàmetre de la vora: 24'1 cms. Llavi ben diferenciat internament.

129— (fig. 9, 8). Diàmetre de la vora; 35'6 cms. Banda ennegrida molt ben adherida a la vora interior i exterior del plat/tapadora.

130— (fig. 9, 9). Diàmetre de la vora: 152 cms; diàmetre de la base: 5'1 cms; altura: 3'8 cms.

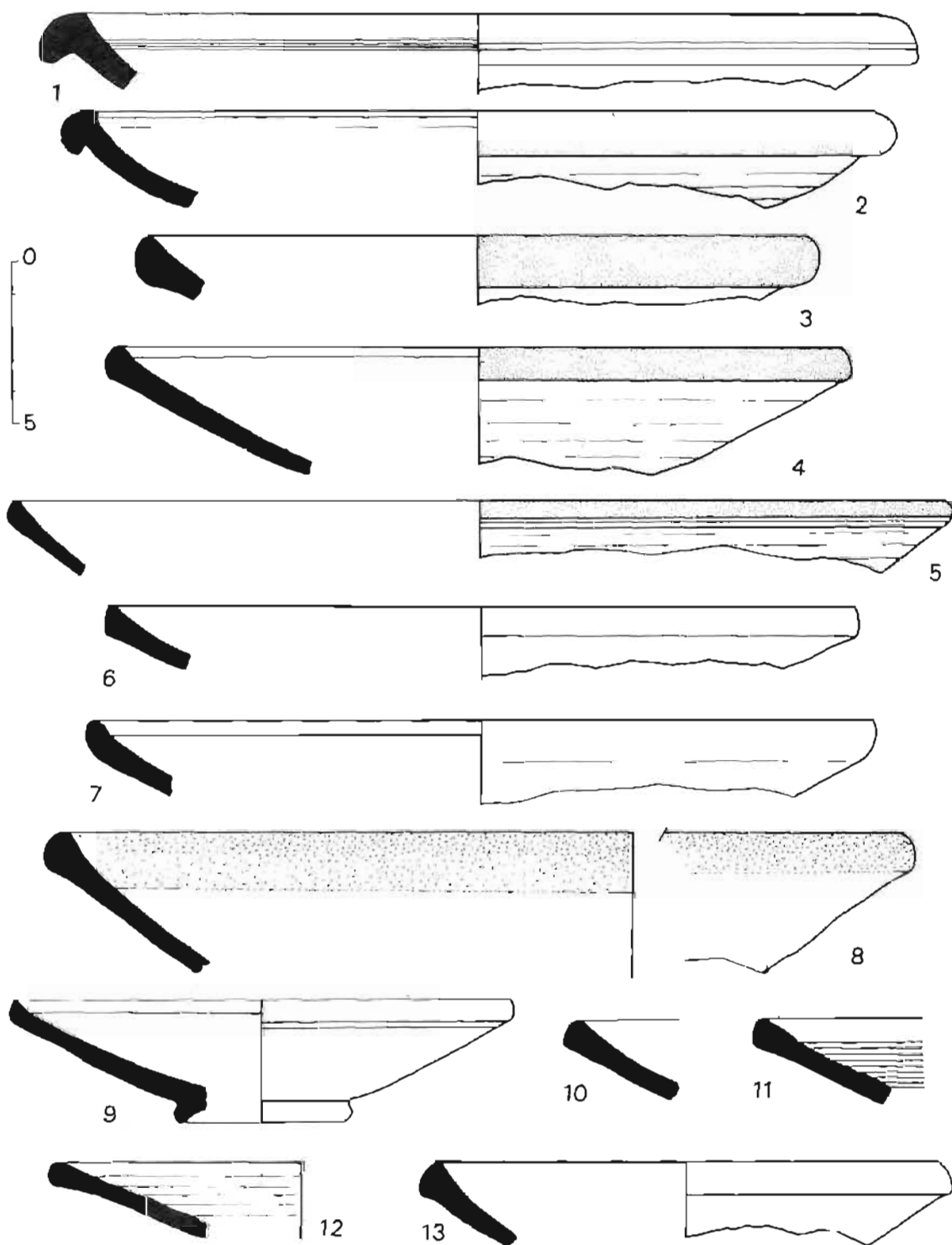

Figura 9.— Camp de la Gruta. Ceràmica Africana de Cuina.

- 131— (fig. 9, 10). Diàmetre indeterminat. Vora exterior ennegrida.
 132— (fig. 9, 11). Diàmetre indeterminat. Tapadora amb estries a la paret interna.
 133— (fig. 9, 12). Diàmetre de la vora: 15'2 cms. Tapadora, de cronologia baixa, amb estries a la paret interna.
 134— (fig. 9, 13). Diàmetre de la vora: 15'5 cms.

Presència massiva arreu; a Empúries (AQUILUÉ-MAR-NOLLA-RUIZ DE ARBULO-SANMARTÍ, 1984, 199-365, amb diversos exemples), a Riells/La Clota (NIETO-NOLLA, 1985, p. 278, fig. 12, 8 i 9), a Roses (MARTÍN-NIETO-NOLLA, 1979, p. 236 i 254, com exemple), *Gerunda* (NOLLA-NIETO, 1979, p. 267; NOLLA, 1980 B, p. 85 i 86 i fig. 1, 4 i fig. 2, 25, 31 i 33), *Vilauba* (NOLLA-TARRÚS-CHINCHILLA, 1980-84, p. 64, fig. 6, 41, p. 76, fig. 9, 58 i 59, p. 77, fig. 11, 67, p. 87, fig. 14, 96 i 97), *Pla de l'Horta* (NOLLA, 1982-1983, p. 126, fig. 3, 2 a 7), *L'Olivet d'en Recasens* (NOLLA-CASAS, 1984, p. 111-113, p. 73, làm. XX, 4 i 5), *Tolegassos* (NOLLA-CASAS, 1984, p. 111-113, làm. XXXIII, 20 i XXXIV, 2, 4, 5, 6 i 9), a l'Estartit (NOLLA-CASAS, 1984, p. 151, làm. LIII, 1 i 2), a *Santa Maria* (NOLLA-CASAS, 1984, p. 151-153, làm. XLIX, 2 i 3), *Puig Rodon* (CASAS, 1986, p. 24, fig. 5, 5, p. 29, fig. 9, 4 a 7, p. 33, fig. 11, 1, p. 42, fig. 17, 7, p. 47, fig. 19, 12, p. 50, fig. 21, 13 i 14, p. 62, fig. 29, 3, p. 67, fig. 32, 6), *Ca n'Aliu* (RIO/MIRANDA-DE LA PINTA, 1978, s. p., làm. 3, fig. 1, 9 a 12), *Mas de Dalt* (NOLLA, 1987 C, p. 74-75, fig. 7, 8 i 8, 1 a 4), *Pla de Palol* (NOLLA-CASAS, 1984, p. 123, làm. XXXVII, 13), *Llafranc* (NOLLA-CANES-ROCAS, 1982, p. 159, fig. 7, 15 a 18; NOLLA-CASAS, 1984, p. 133-137, làm. XLIII, 14), *Ses Artigues* (NOLLA-CASAS, 1984, p. 137, làm. XLIV, 1), *La Quintana* (NOLLA-CASAS, 1984, p. 169-172, làm. LVIII, 7).

CASSOLES/OLLES DE VORA APLICADA I PÀTINA GRISOSA A LA PARET EXTERIOR

Juntament amb els plats/tapadora, són els atuells de ceràmica de cuina africana més comuns en els jaciments de la Mediterrània occidental des dels primers decennis del segle segon si bé algunes variants més antigues han començat a arribar abans i tot. Aquestes olles/cassola continuaran produint-se fins al segle quart o més enllà (ATLANTE, 1981, p. 208-211). Són recipients alts, amb el llavi ben marcat, sovint aplicat i amb perfil d'amella, fons estriat i ennegrit exteriorment i una pàtina grisosa que cobreix el llavi i la paret externa, sòlidament adherida.

- 135— (fig. 10, 2). Diàmetre de la vora: 21'6 cms. Pàtina cendrosa.
 136— (fig. 10, 3). Diàmetre de la vora: 19'8 cms. Pàtina cendrosa.
 137— (fig. 10, 4). Diàmetre de la vora: 23'4 cms. Pàtina cendrosa.

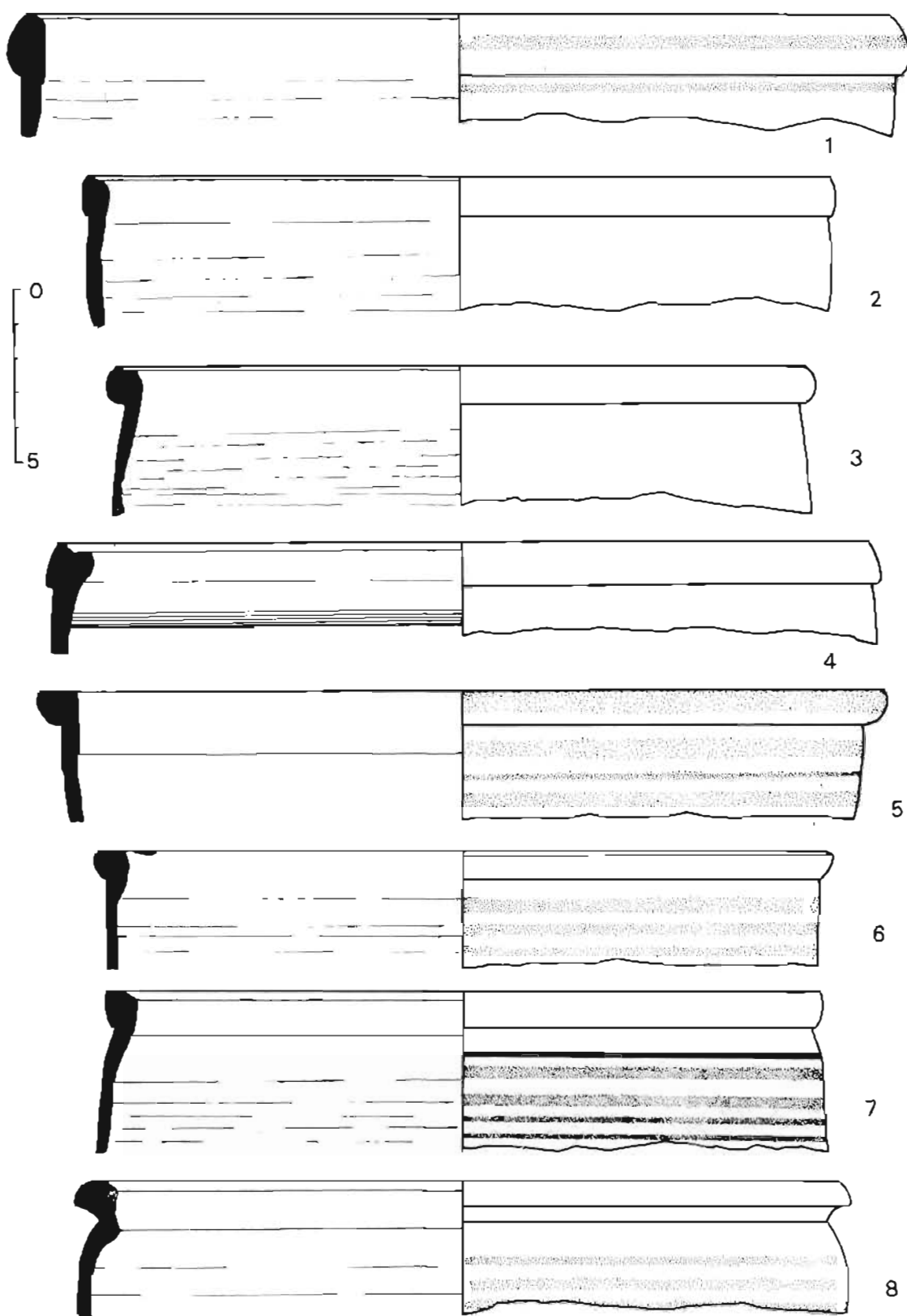

Figura 10.— Camp de la Gruta. Ceràmica Africana de Cuina.

138— (fig. 10, 5). Diàmetre de la vora: 24'6 cms. Bandes paral.leles griseses i negres, molt ben adherides, que cobreix el llavi a la paret externa.

139— (fig. 10, 6). Diàmetre de la vora: 21 cms. Bandes patinades paral.leles a la paret externa.

140— (fig. 10, 7). Diàmetre de la vora: 20'8 cms. Bandes patinades paral.leles a la paret externa.

141— (fig. 10, 1). Diàmetre de la vora: 24'8 cms. Interessant imitació d'aquestes olles/cassola, molt normals arreu, amb la vora engruixida i bandes patinades de color grisós sobre una engalba vermellosa a la paret exterior.

Amb paral.lels arreu: Empúries (AQUILUÉ-MAR-NOLLA-RUIZ DE ARBULO-SANMARTÍ, 1984, p. 199-365) a Riells/La Clota (NIETO-NOLLA, 1985, p. 278, fig. 12, 5 a 7) Roses (MARTÍN-NIETO-NOLLA, 1979, p. 236 i pàg. 254, per exemple), *Gerunda* (NOLLA-NIETO, 1979, p. 267; NOLLA, 1980 B, p. 91, fig. 5, 88 i 89), *Can Ring* o *Can Llandrich* (NOLLA-CASAS, 1984, p. 213-214), *Vilauba* (NOLLA-TARRÚS-CHINCHILLA, 1980-1984, p. 87, fig. 14, 98), *Pla de l'Horta* (material inèdit), *Tolegassos* (NOLLA-CASAS, 1984, p. 111-113, làm. XXXIII, 16 i 21 i XXXIV, 1 i 2), Llafranc (NOLLA-CANES-ROCAS, 1982, p. 159, fig. 7, 19), *Puig Rodon* (CASAS, 1986, p. 33, fig. 11, 2, p. 43, fig. 18, 4, p. 47, fig. 19, 13, p. 50, fig. 21, 15, p. 62, fig. 29, en quart lloc sense número), *Ca n'Aliu* (RIO/MIRANDA-DE LA PINTA, 1978, s. p., làm. 3, fig. 1, 15 i 16), *Mas de Dalt* (NOLLA, 1987 C, p. 72-74, fig. 7, 4 a 7 i 10), *Pla de Palol* (NOLLA-CASAS, 1984, p. 123, làm. XXXVII, 14), l'Estartit (NOLLA-CASAS, 1984, p. 151, làm. LIII, 3), Montgó (Torroella de Montgrí, Baix Empordà) (NOLLA-CASAS, 1984, p. 157, làm. LIII, 8) *La Quintana* (material inèdit).

OLLA/CASSOLA DE COLL ESTRANGULAT

Forma semblant a l'anterior, amb el coll estrangulat i el llavi, triangular, obert cap a l'exterior.

142— (fig. 10, 8). Diàmetre de la vora: 21'6 cms. Bandes paral.leles patinades a la paret externa.

Aquesta cassola concreta té paral.lels a Empúries (AQUILUÉ-MAR-NOLLA-RUIZ DE ARBULO-SANMARTÍ, 1984, p. 199-237, amb diversos exemples), a *Vilauba* (material inèdit), a *Puig Rodon*, (CASAS, 1986, p. 33, fig. 11, 3, p. 66, fig. 31, 3, 5, 7 i 8).

CERÀMIQUES TARDANES ORIENTALS

Són d'interès extraordinari quatre fragments que pertanyen a una ceràmica oriental, de l'àrea de Focea a l'Àsia Menor, coneguda amb el nom de *Late Roman Co Phocaean Red Slip Ware*, o bé ceràmica tardana microasiàtica. La seva producció comença a les darreries del segle quart i continua fins a mitjans del segle setè amb una important exportació arreu de la Mediterrània oriental. Entre mitjans del segle cinquè i mitjans del segle sisè, hom en detecta la seva arribada, amb una certa freqüència a l'occident de la Mediterrània, a la banda atlàntica de la Península Ibèrica i fins i tot a les Illes Britàniques, palesant unes relacions comercials i uns intercanvis intensos entre una banda i l'altra de la Mediterrània. L'argila sol ser dura, rugosa, compacta i ben depurada amb presència, sovint, de puntets minúsculs brillants, de color que pot anar des d'un marronós fosc a un vermellós ataronjat. De vegades per culpa d'una cuita deficient hi ha argiles bicolors, amb sectors grisosos més o menys foscos. Els vernissos o potser millor les engalbes, són prims i més o menys ben adherits, de color variable vermellós, marró, ataronjat, força brillant, que sovint desapareix en molts sectors del vas i de més bona qualitat a l'interior que a l'exterior del vas. En altres ocasions la seva adherència és perfecta. Molt irregulars i no massa uniformes. Són normals les marques de tornejat ben visibles (HAYES, 1972, p. 323-370; ID., 1980, p. LIX-LI; ATLANTE, 1981, p. 231-232).

Forma HAYES 3.

143— (fig. 11, 1). Diàmetre de la vora: 26'4 cms. Vernís vermellós fosc, amb el llavi extern reservat. Decoració: delicades impressions lanceolades de mida considerable a l'exterior del llavi.

144— (fig. 11, 2). Diàmetre de la vora: 19 cms. Restes molt perdudes de vernís. Decoració feta a rodeta. Doble línia d'incisions triangulars a la cara exterior del llavi.

145— (fig. 11, 3). Diàmetre de la vora: 17'5 cms. Vernís vermellós lluent. Decoració a rodeta. Línia d'incisions triangulars a la cara exterior del llavi.

146— (fig. 11, 4). Diàmetre de la vora: 27 cms. Restes d'un vernís molt prim vermell-ataronjat lluent. Decoració al llavi exterior a base d'incisions lanceolades impreses força grans i que se situen formant blocs a distàncies determinades.

Paral·lels a Roses, *Vilauba* (JONES-KEAY-NOLLA-TARRÚS, 1982, p. 272), Sant Martí d'Empúries, Mataró, Barcelona i Tarragona, ben estudiats per J. Nieto que incloïa també tres dels quatre fragments del *Camp de la Gruta* (NIETO, 1984, p. 504-551).

CERÀMICA ESTAMPADA BAIX-IMPERIAL, REDUÏDA I OXIDADA

Aquesta ceràmica estudiada intensament per Rigoir, i sovint anomenada en la bibliografia ceràmica paleocristiana, té tres grans centres productors; un d'atlàntic, les produccions del qual no arriben als centres consumidors situats a tocar les costes mediterrànies; un de llenguadocià, entorn de *Narbo*, i un altre de provençal amb centres a *Massalia* i a les boques del Roine. Grups de tallers que, tant l'un com l'altre, abasteixen els mercats costaners de l'actual Catalunya. Tots dos tallers produeixen ceràmiques segons la tècnica de foc reductor (argiles i recobriments grisos, més o menys clars) o de foc oxidant (argiles i recobriments ataronjats i vermellosos), amb el mateix repertori de formes i la mateixa decoració estampada amb motius geomètrics i vegetals. Les argiles són variables, unes gens dures i fàcilment ratllables i altres, compactes, uniformes i sempre molt ben depurades. Els vernissos o engalbes són molt prims a cops molt ben adherits i altres vegades cauen o s'escrostonen amb facilitat. Aquestes terrisses ocupen un ampli ventall cronològic entre finals del segle quart i finals del segle sisè o potser més enllà (RIGOIR, 1968, p. 177-244; ATLANTE, 1981, p. 5-6).

Forma RIGOIR 1.

Plat de diàmetre considerable, peu molt curt i llavi ben desenvolupat i pla.

147— (fig. 11, 7). Diàmetre de la vora: 28 cms. Oxidada. Decoració estampada a la cara superior del llavi a base de petits cercles concèntrics.

D'aquesta forma en tenim paral·lels a Sant Martí d'Empúries (ALMAGRO, 1964, p. 51, fig. 15 i p. 57, fig. 18, entre altres), al jaciment submari de Riells/La Clota (NIETO-NOLLA, 1985, p. 272, fig. 11, 5), a Roses (OLIVA, 1965, p. 77, per exemple), a *Gerunda* (NOLLA, 1980 B, p. 186, fig. 21) *Puig Rodon* (CASAS, 1986, p. 53, fig. 23, 11, p. 54, fig. 24, 2) i a la Cova 120 (Sales del Llierca, la Garrotxa) (NOLLA, 1987 B, p. 138-139, fig. 94, 1 i 6).

Forma RIGOIR 9.

Copa amb el peu ben desenvolupat i llavi ben visible que presenta un llistell a la paret externa. Recorda la forma Dragendorff 24/25 de la T.S. Sudgàl·lica.

148— (fig. 11, 8). Diàmetre de la vora: 11'6 cms; diàmetre de la base: 4'6 cms; altura: 7 cms. Reduïda. Argila molt tova que ha perdut quasi del tot el recobriment exterior.

Forma RIGOIR 12.

Plat quasi àpode de parets bombades i obertes i llavi reentrant cap a l'interior ben marcat per una aresta molt viva.

149— (fig. 11, 5). Diàmetre de la vora: 34'7 cms. Reduïda. Decoració estampada a la paret externa del plat a base d'espigues verticals.

Paral.lels a la Cova 120 (NOLLA, 1987 B, p.138-139, fig. 94,5) i *Mas de Dalt* (NOLLA, 1987 C, p. 71, fig. 7, 1).

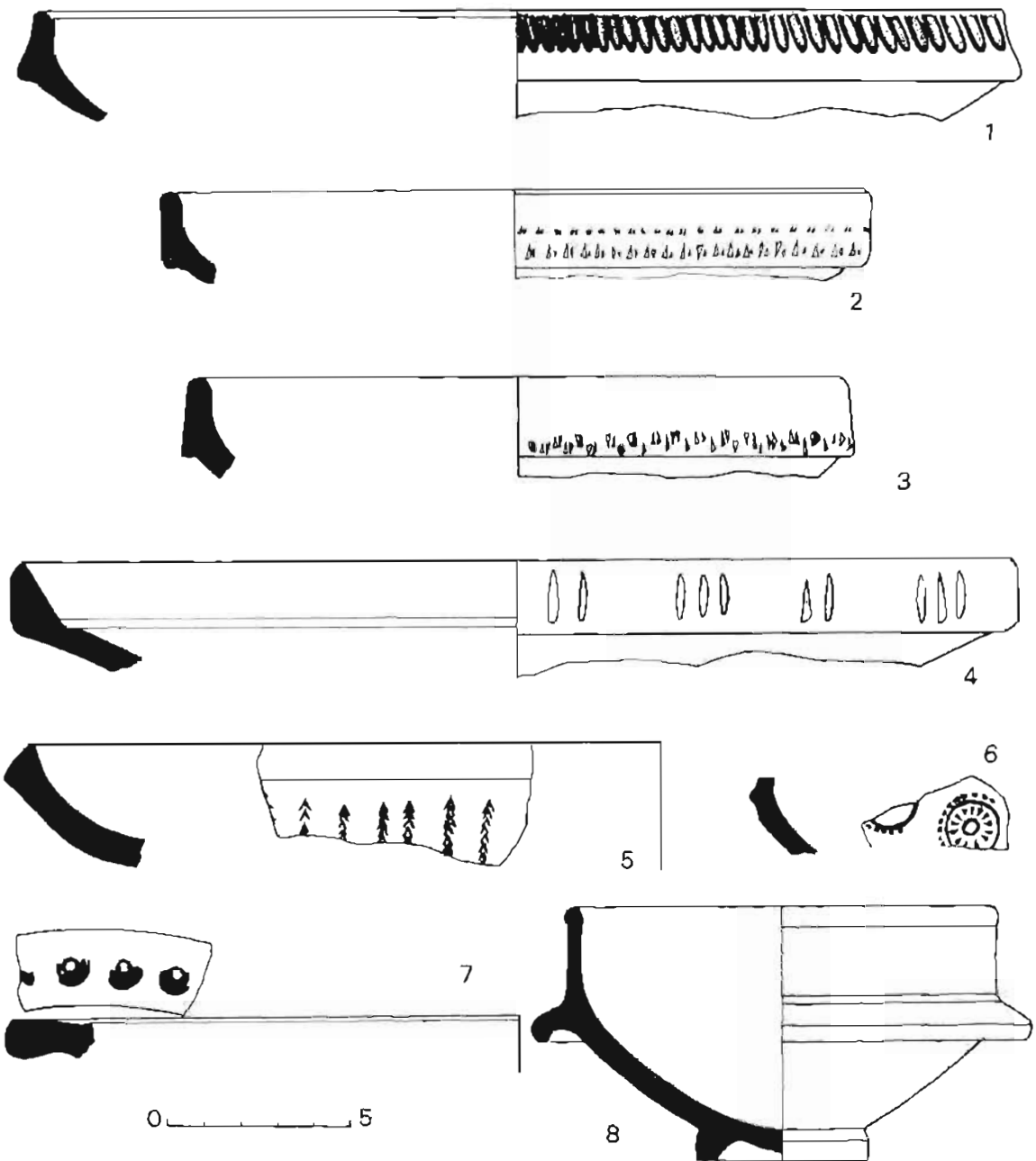

Figura 11.— Camp de la Gruta. 1 a 4 *Late Roman C.* 5 a 8 Ceràmiques Estampades Baix-imperials grises i ataronjades.

Forma indeterminada.

150— (fig. 11, 6). Potser forma Rigoir 6 c (?). Reduïda. Decoració estampada a la paret externa a base de motius circulars concèntrics.

ÀMFORES TARDANES D'IMPORTACIÓ

Per arribar a tenir una idea el més completa possible dels productes que arriben al *Camp de la Gruta* a partir de les darreries del segle primer o començaments del segon, fins a la Baixa Antiguitat, cal donar a conèixer uns quants fragments amfòrics recuperats arran de les prospeccions. En aquest cas quatre únics fragments, els més sencers, els únics que els prospectors han considerat que valia la pena recuperar (en aquest tipus de prospeccions gairebé només s'aplega ceràmica de laula o aquells fragments que tenen un interès molt especial) i que només són una petita mostra d'allò que arriba des dels grans centres productors i comercials del món mediterrani, fragments que ens ajudaran a veure més clar i a entendre millor les relacions comercials i els contactes entre l'àrea del Baix Ter i el món exterior.

Dels quatre fragments d'àmfora classificables i amb la cronologia alta, tres corresponen a recipients nord-africans, de la zona de l'actual Tunísia, i el quart, que no podem classificar de manera segura, té també totes les característiques morfològiques per imaginar amb base sòlida, una mateixa procedència.

Forma AFRICANA I / KEAY III

Àmfora de dimensions considerables, cilíndrica, amb coll curt, peu petit i llavi arrodonit i lleugerament obert vers l'exterior i amb una cronologia entre les darreries del segle II i el segle IV d.C. (MANACORDA, 1977, p. 156-160; KEAY, 1984, p. 100-110). Dedicada, segons es pensa, al transport de l'oli nord-africà si bé també s'ha dit que podria haver estat un contenidor de salaons de peix (KEAY, 1984, p. 108, amb bibliografia i discussió del problema).

Parallels als nivells superiors de la ciutat romana d'Empúries (NOLLA-EQUILUÉ, 1984, p. 54-57, fig. 4, 3; AQUILUÉ-MAR-NOLLARUIZ DE ARBULO-SANMARTÍ, 1984, p. 202), *Vilauba* (NOLLATARRÚS-CHINCHILLA, 1980-84, p. 64, fig. 6, 43), *Puig Rodon* (CASAS, 1986, p. 50, fig. 21, 11).

151— (fig. 12, 1) Diàmetre de la vora: 9'8 cms.

Forma AFRICANA II C / KEAY VI.

Àmfora cilíndrica de grans dimensions, amb coll curt, llavi en forma d'anell força alt i peu cònic. L'origen és també nord-africà, de l'actual

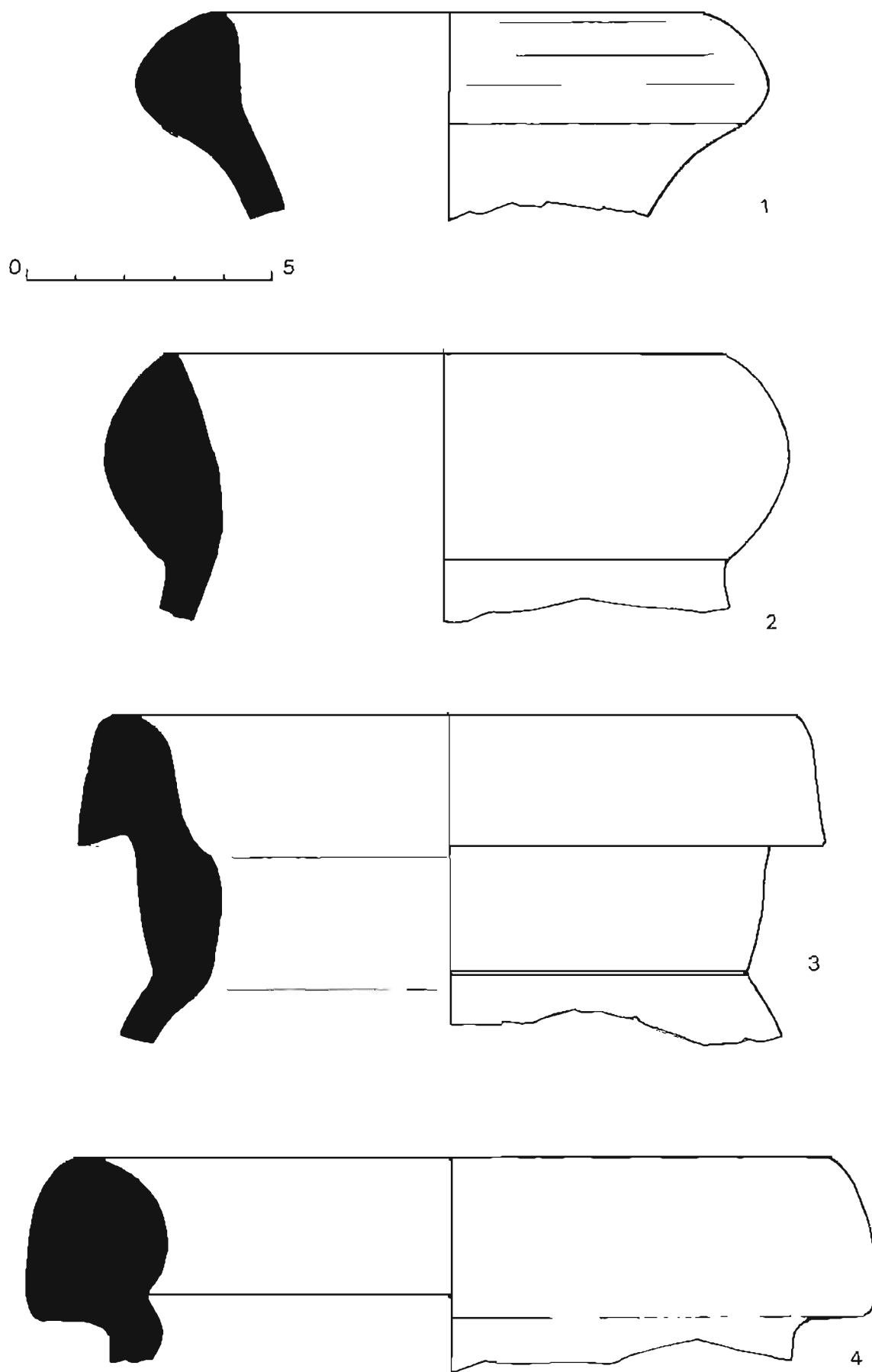

Figura 12.— Camp de la Gruta. Àmfores tardanes.

Tunísia, de la zona *Neapolis* i *Leptis Minor* (MANACORDA, 1977, p. 163-165; KEAY, 1984, p. 118-121). El contingut suposat és l'oli de la Bizacena si hé algunes evidències han permès suposar que potser serví per emmagatzemar salaons de peix (KEAY, 1984, p. 119; ID., 1987, p. 385). La cronologia d'aquests exemplars se situa a partir del darrer terç del segle tercer i segle quart).

152— (fig. 12, 2). Diàmetre de la vora: 11'2 cms.

Paral·lels al nivell superior de la ciutat romana d'Empúries (AQUILUÉ-MAR-NOLLA-RUIZ DE ARBULO-SANMARTÍ, 1984, p. 207, fig. 99, 8), a Roses (material inèdit), a *Vilauba* (JONES-KEAY-NOLLA-TARRÚS, 1982, p. 272), a *Puig Rodon* (CASAS, 1986, p. 48, fig. 20, 8).

Forma KEAY LXII / BELTRAN 59.

Recipient de gran capacitat i alçada, de forma cilíndrica, amb un coll ben diferenciat de forma bombada i llavi alt i triangular. El peu és també característic amb una rebava i acabat amb un botó cilíndric, de vora arrodonida no gaire alt. Sempre amb argiles de color ataronjat molt viu, dures, rugoses i presència de partícules de calç, recobertes per una engal·ba groga de força qualitat. El seu origen sembla situar-se a l'àrea de l'actual Tunísia i el seu contingut podria ser oli. La seva cronologia s'ha de situar entre mitjans/finals del segle cinquè i les darreries del segle sisè o més enllà (KEAY, 1984, p. 309-350).

153— (fig. 12, 3). Diàmetre de la vora: 13'9 cms.

Ben representada a Sant Martí d'Empúries (ALMAGRO, 1964, p. 52, fig. 16, 12), en un cementiri tardà d'Empúries no gaire lluny de l'Alberg de Joventut, a un centenar de metres de l'encreuament de la carretera de Viladamat a l'Escala i la que va a les ruïnes (material inèdit), a Roses (MARTÍN-NIETO-NOLLA, 1979, p. 351 i 356, fig. 165 a 167), i present també a Girona (material inèdit), a *Vilauba* (NOLLA-TARRÚS, 1980, p. 24, fig. 3, 4; JONES-KEAY-NOLLA-TARRÚS, 1982, p. 272-273, fig. 16, B), al *Camp Miralles* (Ventalló, Alt Empordà) (NOLLA-CASAS, 1984, p. 107, làm. XXXII, 6) i *Puig de les Sorres* a Palau Borrell (Viladamat, Alt Empordà) (NOLLA-CASAS, 1984, p. 111, làm. XXXV, 10).

Forma indeterminada.

154— (fig. 12, 4). Diàmetre de la vora: 15'4 cms. Argila dura, de color beix.

CONSIDERACIONS FINALS

A través d'aquest material, majoritàriament ceràmic, recuperat en diverses prospeccions, es dibuixa una llarga ocupació present, (i això només ho podrà confirmar l'excavació del jaciment) ja des del primer quart, «grosso modo» del segle I a.C. (NOLLA-CASAS, 1984, p. 153-157, làm. L, 1 a 13 i materials inèdits que hem tingut ocasió de poder estudiar), amb una continuïtat activa al llarg del principat d'August, dinastia júlio-clàudia i flàvia (NOLLA-CASAS, 1984, p. 153-157, làm. L, 14 a 23 i làm. LI, 1 a 11 i abundós material inèdit). A partir d'aquests instants, el material ceràmic que hem estudiat en aquest treball, ens prova la continuïtat en la vida de la villa fins a la Baixa Antiguitat. Es tracta, en efecte, d'una informació incompleta però ben tangible que ens permet rastrejar sense dubtes una intensa activitat al *Camp de la Gruta* des de les darreries del segle I a, almenys, finals del segle VI d.C.

Són precisament la ceràmica africana fina i, en grau menor, la de cuina les fites segures que ens permeten resseguir cronològicament la vida de l'estació. En aquest aspecte, aquesta gran *villa* torroellenca segueix una evolució paral·lela, tal com havia de ser als altres jaciments costaners d'aquest territori, sense diferències significatives; arribada de material nord-africà des de finals del segle I o inicis del II, presència d'un amplíssim repertori de formes (que sens dubte una excavació metòdica i en extensió pel *Camp de la Gruta* ampliaria), i domini absolut d'uns serveis bàsics (les formes Hayes 3, 8, 9...) tal com succeeix en les estacions pròximes. Al llarg del segle II, com a mínim, comencen a detectar-se les importacions massives de ceràmiques de cuina; cassoles, plats/tapadores, olles... En aquest aspecte no hi ha grans diferències amb Empúries, Roses i la major part de grans jaciments situats a tocar el mar o ben a la vora. Aquesta continuïtat segueix essent la nota dominant i la primera evidència clara que ens proposa aquest material; al llarg del segle III continuen arribant en quantitat i amb la major part de les formes ben dataades en aquests anys, les darreres produccions de l'A i a partir del segon terç del segle, la C, representada sobretot per la forma Hayes 50 omnipresent en tots els jaciments d'aquest territori. Pel que podem veure a través de la poca importància numèrica dels fragments de C i la repetició de formes típiques del segle III i de vernissos C1 i C2, hem de pensar que la major part d'aquest material s'ha de datar entre el segon quart del segle III i el primer quart del segle IV i que a partir d'aquest moment, la t. s. africana D es cruspèix del tot el mercat arribant només de tant en tant, africanes C, en aquest cas formes més tardanes o formes decorades i de gran luxe (com, per exemple, la forma Hayes 52 B, que

no és estranya en aquesta zona geogràfica. D'aleshores ençà les formes de D, Hayes 58, 61, 67, 91, A o B, també ben detectades en la major part d'aquest territori constitueixen la ceràmica de taula per excel·lència, amb la incorporació de les formes més modernes —«Ostia» III, fig. 128/«Atlante» tav. 46, 8 a 10, Hayes 91 D, Hayes 99, Hayes 104 B— i la detecció de ceràmiques d'Àsia Menor molt tardanes —*Late roman C* o *Phocaeen red slip*— i del sud de la Gàl·lia, juntament amb algun recipient amfòric nord-africà de cronologia alta (forma Keay LXII, per exemple), tenim evidències per rastrejar la continuïtat de vida en aquest jaciment fins, almenys, les darreries del segle VI i res no està en contra, ara per ara, d'imaginar una pervivència al llarg del segle següent, tal com passa a Empúries (a Sant Martí concretament, amb un bisbat actiu, a Roses, a altres indrets del territori, a *Pla de Palol* (on les excavacions de salvament de 1984, encara inèdites, han documentat una llarga ocupació intuïda per nosaltres a través del material procedent d'antigues excavacions (NOLLA-CASAS, 1984, p. 123-127), i ja més cap a l'interior a *Gerunda*, Caldes de Malavella (NOLLA-CASAS, 1984, p. 206, i darreres descobertes i excavacions de 1987, encara inèdites), i *Vilauba*, un paral·lel excel·lent del *Camp de la Gruta*, però en aquest cas passat pel sedàs de la cinquantena de quilòmetres que l'allunyen del mar i que expliquen amb claredat un repertori reduït de formes i una escassa presència en el número total de fragments dels estrats superiors (ROURE-CASTANYER-NOLLA-KEAY-TARRÚS, en premsa).

De les àmfores és ben poca cosa el que podem dir. Tractant-se del material procedent de prospeccions és ben normal la manca quasi absoluta de fragments amfòrics. En aquest cas només assenyalar, tal com passa en els jaciments propers —Empúries i Roses— l'arribada de recipients nord-africans per a oli i potser també per a salaons de peix, almenys des de les darreries del segle II / inicis del III fins a mitjans de segle VI com a mínim. Ja que no posseïm, però, dades quantificades no en podem dir res més ni intentar comparar-les amb les de jaciments de més a l'interior com *Vilauba* on segons la interessant hipòtesi de Keay, les importacions d'àmfores són escasses (KEAY, 1987, p. 383-394), perquè ja les *villae* en produïen prou per cobrir les seves necessitats i podien viure en una situació pròxima a l'autarquia.

El que també és evident és adonar-se de la relativament poca importància de la ceràmica estampada baix-imperial del Llenguadoc i de la Provença en relació amb la procedent del nord d'Àfrica, tal com passa per altra banda en els jaciments de casa nostra.

Intentar explicar per on arriben aquestes importacions i per on sor-

tia, quan era el cas, l'excedent produït per la *villa*, no és gens fàcil per manca d'evidències. Hi ha d'haver-hi, i està perfectament documentat per època baix-republicana (NOLLA-NIETO en premsa) un comerç de gran volum entre centres productors i centres consumidors, comerç que continua existint durant l'Alt Imperi, ben segur en èpoques posteriors, però hi ha també, i cal imaginar que des d'èpoques reculades ben segur des de la Baixa República, un comerç de cabotatge enormement important que alimentat en algun gran port on arriben productes d'arreu a través d'unes relacions de llarga distància era redistribuït en petites naus carregades de tot allò que tenia comprador o un cert interès i que no necessitava una gran estructura portuària per aturar-se i baratar sinó només unes mínimes condicions que ofereix una platja, un fondejador, la desembarcadura d'un riu... Derelictes com el d'*Illa Pedrosa* (amb dubtes) (ROMAN, 1987, p. 308-312), *Cap Bear III* (LIOU, 1987, p. 273), *Cala Culip IV* (NIETO, 1986, p. 81-119), *Anse Gerbal* (TORTORELLA, 1981, p. 367) i alguns altres així semblen indicar-ho. A través d'aquets contactes degué nodrir-se el *Camp de la Gruta* i també a través d'una extensa xarxa viària que la comunica amb el rerapais immediat (CASAS-SANMARTÍ, 1980, p. 59-63; NOLLA-CASAS, 1984, p. 53-70) si bé a un nivell molt menor, però no menyspreable, pel fet de trobar-se a molts pocs quilòmetres d'Empúries. El gran port o els grans ports que devien furnir aquest comerç de contactes i gens especialitzat, l'hem de cercar al golf de Roses tant a Empúries, amb un port actiu almenys fins al segle XI (NIETO-NOLLA, 1985, p. 282-283; AQUILUÉ-MAR-NOLLA-RUIZ DE ARBULO-SANMARTÍ, 1984, p. 142-143; NOLLA, 1987, p. 294-295) com a la mateixa Roses.

Per acabar, (i en aquest aspecte el repàs general de les ceràmiques africanes del nord-est del Principat ha estat prou clarificador, i el material del *Camp de la Gruta* n'és un exemple excel·lent) constatem de bell nou que les ceràmiques africanes i orientals, exactament igual com passa amb les àmfores (KEAY, 1984; ID. 1987, p. 388-394) arriben de manera continuada fins a la segona meitat/finals del segle VI i que d'aleshores ençà, malgrat que la producció no decau, deixen d'arribar a casa nostra *Baetulo* (AQUILUÉ, 1987), *Tarraco*, *Saguntum* (LÓPEZ, 1986), *Valentia* (REYNOLDS, 1984, p. 474-539) o ho fan de manera poc significativa sobretot en relació al període anterior. La causa molt probablement s'ha de relacionar amb la conquesta del nord d'Àfrica pels bizantins i amb l'ocupació d'una bona part de la Península Ibèrica que mantindran fins a les darreries del primer quart del segle VII, durant el regnat de Suíntila (en relació a això seria ben interessant veure què succeeix en els grans

nuclis dominats pels bizantins quant a les importacions ceràmiques). És probable que, a partir d'Hermenegild que inicia una forta pressió sense un èxit complet sobre els dominis bizantins, a *Hispania* les relacions comercials quedessin trencades en bona part o almenys malmeses i també pel fet que des de la destrucció del regne vàndal per Belisari, el 533, s'intensifiquen les relacions nord-africanes amb la Mediterrània oriental (derelictes de *Yassi Ada I* a Boudrum, Turquia (TORTORELLA, 1981, p. 369-370), amb una monopolització del comerç, producció agrícola i subsidiàriament producció ceràmica, en direcció al cor de l'Imperi Bizantí, el gran mercat mediterrani d'aquest període. Potser també caldrà tenir en consideració altres aspectes, que sumats als anteriors ajudin a entendre la nova situació com podria ser l'autosuficiència de les *villae* i la incapacitat econòmica cada cop més gran per part de les ciutats, des del segle III/IV els grans nuclis importadors de productes alimentaris i de ceràmica fina (KEAY, 1984; ID. 1987, p. 383-394). Sigui com sigui, i això és el que ens mostra l'evidència arqueològica, tal com hem vist, deixen d'arribar i si ho fan és a un nivell ben diferent de com ho havien anat fent fins llavors. Exactament igual al que passa amb una terrissa minoritària però gens rara com és la *Late roman C* que després de la forma Hayes 3 no n'arriba cap altra (NIETO, 1984, p. 540-551; PEREIRA, 1974, p. 333-341; DELGADO, 1975, p. 249-291) coincidint cronològicament amb la devallada de les D peculiars del segle VII. És evident que els contextos ceràmics dels estrats amb cronologia clara dins del segle VII són ben diferents dels de períodes immediatament anteriors.

BIBLIOGRAFIA

- ALMAGRO, M. (1964): *Excavaciones en la Palaiapolis de Ampurias*, Madrid. Excavaciones Arqueológicas en España, n. 27.
- AQUILUÉ, J. (1987): *Las cerámicas africanas de la ciudad romana de Baetulo (Hispania Tarraconensis)*. Oxford. BAR International Series, 337.
- AQUILUÉ, J., MAR, R., NOLLA, J. M., RUIZ DE ARBULO, J. i SANMARTÍ, E. (1984): *El fòrum romà d'Empúries. (Excavacions de l'any 1982). Una aproximació arqueològica al procés històric de la romanització al nord-est de la Península Ibèrica*, Barcelona. Monografies Emporitanes VI.
- ATLANTE (1981): *Atlante delle forme ceramiche. I. Ceramica fine romana nel bacino mediterraneo (Medio e Tardo Impero)*, Roma. Coordinat per A. Carandini.
- BATISTA, R., LÓPEZ, A. i ZUCCHITELLO, M. (1980): *Noves aportacions al coneixement de la vil·la romana dels Ametllers (Tossa)* a «Quaderns d'Estudis Tossencs», I. Pàgs. I a 20 i VI làmines.
- BADIA, J. (1977): *L'arquitectura medieval de l'Empordà. I. El Baix Empordà*, Girona.
- CARANDINI, A. (1979): *Arqueologia e cultura materiale*, Bari (traducció al castellà, Barcelona, 1984).

- CASAS, J. (1986): *Excavacions a la vil·la romana de Puig Rodon. (Corçà, Baix Empordà)* a «Publicacions de l'Institut d'Estudis del Baix Empordà», 5. Pàgs. 15 a 77.
- CASAS, J. i SANMARTÍ, E. (1980): *El camí d'Empúries. Aproximació a la xarxa viària del baix Empordà* a «Informació Arqueològica», 33-34. Pàgs. 59 a 63.
- DELGADO, M. (1975): *Les sigellées claires* a «Fouilles de Conimbriga», IV (J. Alarcao i R. Etienne, editors), París. Pàgs. 249 a 291.
- ESTEVA, L. (1962): *Ceràmica romana de época tardía hallada en San Feliu de Guixols (Gerona)* a «Boletín del Seminario de Estudios de Arte y Arqueología», XXVIII (Valladolid). Pàgs. 42 a 68. Reedat, en català, a «Publicacions de l'Institut d'Estudis del Baix Empordà», 2. Pàgs. 41 a 60.
- HAYES, J. W. (1972): *Late roman pottery. A catalogue of roman fine wares*, Londres.
- HAYES, J. W. (1980): *Supplement to late roman pottery*. Londres.
- JONES, R., KEAY, S., NOLLA, J. M. i TARRÚS, J. (1982): *The late roman villa of Vilalba and its context. A first report on fieldwork and excavation in Catalunya, Nord-East Spain, 1979-1981* a «Antiquaries Journal», LXII, part II. Pàgs. 245-282.
- KEAY, S. J. (1984): *Late Roman Amphorae in the Western Mediterranean. A typology and economic study: the Catalan evidence*. Oxford. BAR International Series 196 (I i II).
- KEAY, S. J. (1987): *La importación de vino y aceite en la Tarraconense Oriental en la Antigüedad* a «El vi a l'Antiguitat, economia, producció i comerç al Mediterrani Occidental. Actes del I Col·loqui D'Arqueologia Romana», Badalona 1985 (Badalona 1987). Pàgs. 383 a 395.
- LAMBOGLIA, N. (1958): *Nuove osservazioni sulla Terra Sigillata Chiara. I (Tipi A e B)* a «Rivista di Studi Liguri», XXIV. Pàgs. 257 a 330.
- LAMBOGLIA, N. (1963): *Nuove osservazioni sulla Terra Sigillata Chiara. II (Tipi C, Lucente e D)* a «Rivista di Studi Liguri» XXIX. Pàgs. 145-212.
- LIU, B. (1987): *L'exportation du vin de Tarraconaise d'après les épaves* a «El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani Occidental. Actes del I Col·loqui d'Arqueologia Romana», Badalona 1985 (Badalona 1987). Pàgs. 271-284.
- LÓPEZ, M. (1986): *Cerámica de producción africana en Sagunto*. Memòria de Llicenciatura, Facultat de Geografia i Història de la Universitat de València.
- MACKENSEN, M. (1985): *Prospektion einer spätantiken sigillatöpferei in El Mahrine / Nordtunisien* a «CEDAC Carthage Bulletin», 6. Pàgs. 29-39.
- MANACORDA, D. (1977): *Anfore* a «Ostia IV, Studi Miscellanei», 23 (Roma). Pàgs. 117-266.
- MARTÍN Th. (1977): *Quelques formes inédites de sigillée claire D* a «Figlina», 2 (Lió). Pàgs. 97-106.
- MARTÍN, A., NIETO, F. J. i NOLLA, J. M. (1979): *Excavaciones en la Ciudadela de Roses (Campaña 1976 y 1977)*. Girona. Sèrie Monogràfica n. 2.
- NIETO, J. (1983): *Acerca del progresivo despoblamiento de Ampúrias* a «Rivista di Studi Liguri», XLVII. Pàgs. 34-51.
- NIETO, F. J. (1984): *Algunos datos sobre las importaciones de cerámica «Phocaean Red Slip» en la Península Ibérica*, a «Papers in Iberian Archaeology» (T. F. C. Blagg, R. F. J. Jones i S. J. Keay, editors). BAR International Series 193 (II). Oxford. Pàgs. 540-551.
- NIETO, J. (1986): *El pecio Culip IV: observaciones sobre la organización de los talleres de Terra Sigillata de La Graufesenque* a «Archaeonautica», 6. Pàgs. 81-115.
- NIETO, F. J. i NOLLA, J. M. (1985): *El yacimiento arqueológico submarino de Riells-La Clota y su relación con Ampurias* a «Actas del VI Congreso Internacional de Arqueología Submarina», Cartagena 1982 (Madrid 1985). Pàgs. 265-283.
- NOLLA, J. M. (1979 A): *Excavacions i sondeigs a Girona: les obres del Passeig Arqueològic. (I)* a «Revista de Girona», 87. Pàgs. 101-108.

- NOLLA, J. M. (1979 B): *Excavacions i sondeigs a Girona: Les obres del Passeig Arqueològic. (II)* a «Revista de Girona», 88. Pàgs. 181-191.
- NOLLA, J. M. (1980 A): *Excavacions arqueològiques a Girona: La Caserna d'Alemanys* a «Cypsela». III (Girona). Pàgs. 179-192.
- NOLLA, J. M. (1980 B): *Excavacions i sondeigs a Girona: el sector de la Seu* a «Revista de Girona», 91. Pàgs. 83-91.
- NOLLA, J.M. (1982-1983): *Algunes notes entorn de la vil·la del Pla de l'Horta a Sarrià de Dalt (Girona)* a «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins. Homenatge a Carles Rahola», XXVI. Pàgs. 111-130.
- NOLLA, J. M. (1984): *Excavaciones recientes en la Ciudadela de Roses. El edificio bajo-imperial* a «Papers in Iberian Archaeology» (T. F. C. Blagg, R. F. J. Jones i S. J. Keay, editors). BAR International Series 193 (II). Oxford. Pàgs. 430-459.
- NOLLA, J. M. (1987 A): *Empúries. Creixement, crisi i adaptació. Algunes consideracions* a «Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior. Homenatge a Josep Estrada i Garriga». 1. Documents de Treball. Granollers. Pàgs. 291-297.
- NOLLA, J. M. (1987 B): *VI. Annex I: Les ocupacions tardanes. L'època romana* a B. AGUSTÍ i Altres, «Dinàmica de la utilització de la cova 120 per l'home en els darrers 6.000 anys», Girona. Sèrie Monogràfica n. 7.
- NOLLA, J. M. (1987 C): *La vil·la romana de Mas de Dalt a Cunapost. Noves dades* a «Publicacions de l'Institut d'Estudis del Baix Empordà», 6. Pàgs. 43 a 101.
- NOLLA, J. M. i AQUILUÉ, J. (1984): *Notes sobre una cassola de cuina de ceràmica africana procedent d'Empúries* a «Informació Arqueològica», 42. Pàgs. 51-57.
- NOLLA, J. M., CANES, J. M. i ROCAS, X. (1982): *Un forn romà de terrissa a Llafranc (Palafrugell, Baix Empordà). Excavacions de 1980-1981* a «Ampurias», 44. Pàgs. 147-183.
- NOLLA, J. M. i CASAS, J. (1984): *Carta arqueològica de les comarques de Girona. El poblament d'època romana al nord-est de Catalunya*. Girona.
- NOLLA, J. M. i NIETO, F. J. (1979): *Acerca de la cronología de la muralla romana tardía de Gerunda: la Terra Sigillata clara de «Casa Pastors»* a «Faventia», 1/2 (Bellaterra). Pàgs. 263-283.
- NOLLA, J. M. i NIETO J. (en premsa): *La importación de ánforas romanus en Cataluña durante el periodo tardo-republicano* a «Anfore romana e storia economica: un decennio di ricerche», Siena 1986.
- NOLLA, J. M. i TARRÚS, J. (1980): *Noves excavacions a la vil·la romana de Vilauba (Cunós)* a «Revista de Girona», 90. Pàgs. 17-24.
- NOLLA, J. M., TARRÚS, J. i CHINCHILLA, J. (1980-1984): *La vil·la romana de Vilauba* a «Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles». Pàgs. 49-98.
- OLIVA, M. (1965): *Historia de las excavaciones de Rosas* a «Revista de Girona», 31. Pàgs. 67-78.
- OSTIA IV (1977): CARANDINI, A. i PANELLA, C. editors, *Ostia IV. Studi Miscellanei*, 23 (Roma).
- PEREIRA, M. G. (1974): *Ceràmica fina oriental de Tróia de Setúbal: «Late Roman C Ware»* a «Actas do III Congresso Nacional de Arqueologia» Porto 1973 (Porto 1974). Pàgs. 333-345.
- REYNOLDS, P. (1984): *African red slip and late romans imports in Valencia* a «Papers in Iberian Archaeology» (T. F. C. Blagg, R. F. J. Jones i S. J. Keay, editors). BAR International Series 193 (II). Oxford. Pàgs. 474-539.
- RIGOIR, J. (1968): *Les sigillées paléochrétiennes grises et orangées* a «Gallia» XXVI (1) Pàgs. 177-244.

RIO/MIRANDA, J. i DE LA PINTA, J. L. (1978): *Un vertedero romano en Can Aliu de Peratallada (Girona)* a «Puig Castellar» (Tercera Epoca), 1 (Santa Coloma de Gramanet). El mateix article a: «Notes d'Arqueologia de Catalunya. Peratallada» a *Informació Arqueològica*, 27-28. Pàgs. 93-95.

ROMAN, Y. (1987): *Le navire d'Estartit (Gerona), la date de son naufrage et sa signification* a «El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani Occidental, Actes del I Col·loqui d'Arqueologia Romana», Badalona 1985 (Badalona 1987). Pàgs. 308-312.

ROURE, A., CASTANYER, P., NOLLA, J. M., KEAY, S. i TARRÚS, J. (en premsa): *La vil·la romano-visigoda de Viluuba (Camós). Les campanyes de 1979-1985 al Camp Alt*. Girona.

RUIZ DE ARBULO, J. (1986): *Emporion-Emporiae (218 a. C. - 100 d. C.)*, Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 1986.

SAGUI, L. (1979): *Ceramica africana al Museo Archeologico Nazionale di Spertonga* a «Archèologia Classica», 31. Pàgs. 255-264.

TORTORELLA, S. (1981): *Ceramica di produzione africana e rinvenimenti archeologici sottomarini della Media e Tarda Età Imperiale: analisi dei dati e dei contributi reciproci* a «Mélanges de l'Ecole Française de Rome. Antiquité», 93. Pàgs. 355-380.

TORTORELLA, S. (1982): *La sigillata africana a Cartagine fra il 400 d. C. e la conquista vandala: i dati dello scavo della missione archeologica italiana* a «La céramique antique de Carthage. CEDAC Carthage Dossiers L», Cartago 1980 (Cartago 1982). Pàgs. 125-139.

TRIAS, M. G. (1966): *Materiales arqueológicos de Llafranch (Gerona)* a «Pyrenae», 2 (Barcelona). Pàgs. 97-117.

VERNHET, A. (1976): *Création flavienne de six services de vaisselle à la Graufesenque* a «Figlina», 1 (Lió). Pàgs. 13-27.

VERT, J. i PUIG, X. (1976): *Exposició Arqueològica de les troballes del Montgrí*. Torroella de Montgrí.